

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Evropské kulturní a duchovní dějiny

Bc. Karolína Brožová

Asanace Josefova a její vídeňský vzor.

Analýza veřejného mínění

Diplomová práce

Praha 2016

Vedoucí práce: **prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.**

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 13. 6. 2016

Karolína Brožová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala především své rodině za podporu během studia a psaní práce. Zároveň bych ráda poděkovala svému školiteli prof. PhDr. Jiřímu Peškovi, CSc. za cenné rady a pomoc při psaní práce.

Abstrakt

Tato práce se zaměřuje především na proces asanace Josefova a poukazuje rovněž na témata, o kterých se dosud mnoho nehovořilo. Mezi taková patří nejen popření názoru zjednodušeného odmítání asanace a poukázání na určitou nevyhnutelnost tohoto rozhodnutí pro prostor Josefova, ale rovněž na snahu z tohoto prostoru zachránit to důležité. S tímto úzce souvisí snaha vyvrátit určité mýty, které dodnes kolem asanace Josefova panují.

Vídeň, podle které se pražský magistrát rozhodoval a plánoval samotný průběh asanace, byla vybrána jako vzorové město pro lepší pochopení situace. Zde proběhla regulace historického jádra města o několik desetiletí dříve a jejím výsledkem byla výstavní Okružní třída – Ringstrasse.

U obou dvou projektů lze vyzorovat stejné znaky v plánování i samotném provedení, ale na druhou stranu mají obě místa, především to pražské svá specifika, která dělají obě přestavby unikátními.

Abstract in English

Aim of this work is mostly about process of sanitation of Josefov and also shows themes which are not still much discussed. Just denial opinion about simplification of denying sanitation, pointing on certain inevitability of this decision for Josefov, but also to efforts for saving most important things from this area, belong to these themes. The effort to refute some myths about sanitation Josefov, is closely related.

As a model city for better understanding the situation was chosen Vienna. The Prague town council was inspired by this city for process sanitation itself. The regulation of historic city centre was there about few decades earlier and the Ringstrasse was the result. In both projects are same characters in planning and implementation itself. But on other hand have both cities, especially Prague, own specific features that made both rebuilding unique.

Klíčová slova

Asanace Josefova, Ringstrasse, moderní přestavba evropských metropolí v 19. století, památková péče, veřejné mínění

Klíčová slova (anglicky)

Sanitation of Josefov, Ringstrasse, modern rebuilding European capitals in 19. century, historic preservation, opinion poll.

Obsah

1	Úvod	8
2	Asanace Josefova	10
2.1	Stručná historie městské části Josefov před asanací.	10
2.2	Sociální složení obyvatel Josefova v 19. století.....	13
2.3	Bourání hradeb	14
2.4	Cesta k asanaci	15
2.5	Hygienická a sociální situace v Josefově těsně před asanací.....	16
2.6	Asanace	18
2.7	Hlavní příčiny.....	19
2.8	Formování asanačního zákona	19
2.9	Demolice	24
2.10	Společenský odpor proti asanaci	25
2.11	Ekonomické problémy asanace	28
2.12	Bilance asanace	29
3	Vídeň – vzor asanace pražské	33
3.1	Historie urbanistických koncepcí 19. století v Evropě.....	33
3.2	Paříž.....	35
3.3	Vídeň před proměnou.....	36
3.4	Bourání hradeb	40
3.5	Financování přestavby	41
3.6	Výstavba moderní okružní třídy.....	42
3.7	Nesouhlas, protesty, kritika.....	45
3.8	Rozdíly mezi Prahou a Vídní	47
4	Společenská situace, veřejné mínění	49
4.1	Povaha veřejného mínění	49
4.2	Prameny a zdroje společenských názorů.....	50
4.3	Dnešní zdroje diskuze	52

4.4	Vznik institucionalizované památkové péče	52
4.5	Klub Za starou Prahu	58
4.6	Mýty kolem pražské asanace	60
4.7	Josefov a jeho „druhý život“ v umění a literatuře.....	61
5	Závěr.....	63
6	Seznam použité literatury	65

1 Úvod

Mohutné stavební proměny provedené v Praze ke konci devatenáctého a v první třetině dvacátého století vyvolávaly již ve své době spoustu rozporuplných názorů. Jednalo se zcela jistě o jeden z největších zásahů do podoby Prahy v její historii. Nejvíce diskutovaná byla asanace městské části Josefov a severní části Staroměstského náměstí, a právě na tento prostor se práce zaměřuje moje práce. Stavební proměna Prahy, která byla v Josefově sice nevyhnutelná, ale otázkou zůstává, zda byla provedena s dostatečnou citlivostí vzhledem k estetickému ale hlavně historickému charakteru prostředí.

Téma asanace již má několik svých publikovaných studií, ale v této práci by na ni mělo být nahlíženo spíše než z hygienického nebo stavebního a politického úhlu pohledu více očima tehdejší veřejnosti a jejího mínění. Důležitým pramenem předkládané práce je totiž dobový tisk, ve kterém lze nejlépe pro svou dobu spatřit odraz názorů veřejnosti. Kritické názory obklopovaly situaci kolem asanace Josefova od úplných počátků jejího plánování. Díky některým velmi radikálním reakcím - především pak z pera Viléma Mrštíka - se o této stavební proměně Prahy hovoří prakticky dodnes.

Prostor Josefova měl velmi specifickou historii, která se významně podepsala na jeho podobě koncem 19. století. Je proto velmi nutné nejprve alespoň stručně pohovořit o vlivech a specifikách, která utvářela tento prostor. Proto je nejprve věnován malý prostor první části práce historii Josefova ještě jako židovského ghetta. Právě díky tomuto historickému základu vznikl v tomto místě zvláštní typ určitého mikroprostoru, který však bohužel asanační regulace v 90. letech nenávratně zničila. Důležitá a neopomenutelná byla rovněž proměna sociálního složení obyvatel v Josefově bezprostředně před asanací. Do výkladu procesu proměny města je zahrnuto i bourání starobylých obranných systémů, tedy hradeb, které ve většině evropských měst oddělovaly až hluboko do devatenáctého století centrální historické jádro od předměstí.

Asanace Prahy nebyla ve své době úplnou výjimkou. V Evropě již několik desítek let předtím začalo období modernizačních regulačních proměn jednotlivých metropolí. Pražská asanace si brala vzor z ostatních evropských měst. Proto byla do předkládané pro srovnání a zařazení do kontextu Evropského dění vybrána Vídeň a její přestavba, jejímž výsledkem bylo vybudování Ringstrasse. I zde bude celá situace podrobně rozebrána včetně svých kritických i kladných společenských odezev. Obě „asanační“ situace se

v jistých okamžicích shodovaly a Praha se mohla pro vzor obrátit přímo na Vídeň, na druhé straně existuje však mezi proměnou obou měst poměrně dost rozdílů a specifík.

Dalším velmi důležitým fenoménem, který se proměnil právě během pražské asanace a hlavně po ní, byla památková péče. Existovala v určité podobě již před asanací, i když ne v takové jakou známe dnes. Je však možné, že kdyby byla více zapojena do celého asanačního projektu, mohlo se leckteré historicky významné místo v Josefově zachránit. V souvislosti s nesouhlasem s bouráním historických staveb v Josefově i v ostatních asanačních oblastech tehdy vznikl Klub Za starou Prahu, jehož činnost je od té doby až dodnes velmi významná.

Na druhé straně se práce bude snažit dokázat, že pouze kritická hodnocení plošného bourání v Josefově jsou rovněž špatná, protože především hygienická situace v bývalém ghettu již dlouhou dobu volala po rázném řešení.

Struktura mé práce tedy odpovídá třem jejím hlavním myšlenkám. V první části se pozornost zaměří na podrobnou studii pražské asanace od počátku jejího plánování přes průběh bourání, nové výstavby a určitého bilancování výsledků. Ve druhé části jde především o zařazení pražského případu do evropského kontextu s konkrétní studií regulačního plánu ve Vídni a výstavbou výstavní Okružní třídy. Ve třetí části se obě témata logicky propojí na situaci, která je veřejně charakterizovala ve společnosti. Bude osvětleno veřejné mínění kolem obou proměn a připojen pohled na fenomén památkové péče.

Jediná monografie, která se zabývá tématem asanace Josefova z různých odborných pohledů a utváří tak komplexní pohled je soubor studií s názvem Pražská asanace, která je však již více jak dvě desetiletí stará. Dá se říci, že chybí vzhledem k velikosti proměny prostoru potřebná monografie, která by zachytila výzkumy novějšího data. Informace mají podobu kusých zmínek v jiných monografiích. Skvělým pramen výzkumu jsou digitalizované zdroje archivu hlavního města Prahy. Vzhledem k tématu pak představují důležitou základnu prameny, které vypovídají o veřejném mínění asanačních časů, tedy hlavně dobový tisk. Pro představbu Vídně je pramenná situace lépe zpracovaná. Mohlo proto být využito především různých monografií z kulturního prostředí Vídně.

2 Asanace Josefova

2.1 Stručná historie městské části Josefov před asanací.

Pražská část města Prahy Josefov bývala dříve označována jako Židovské Město Pražské. Toto byla také jeho hlavní funkce po několik staletí. Nejstarší informace o židovském ghettu spadají do desátého století a pocházely od Ibrahíma Ibn Jákoba.¹ Nepodávají sice konkrétní podobu života na místě pozdějšího Josefova, ale dosvědčují, že bylo toto místo obydleno a že tam žili Židé. V této době bylo pravděpodobně jejich postavení ještě poměrně dobré. Mohli například obchodovat a nemuseli být v uzavřeném prostoru ghetta. Ve středověku je již jejich postavení složitější. Často jsou považováni za zlo společnosti a musí žít v uzavřeném prostředí ghetta odděleně od ostatního obyvatelstva.² Díky tomuto omezení a dalším specifikům židovského společenského uspořádání vznikl zvláštní prostor, protože všechny tyto odlišnosti se promítly do jeho podoby.

Tento prostor lze označit jako určitý typ mikroměsta, protože je prakticky samostatné. Uvnitř ghetta existovalo vše, co se nacházelo za jeho branami. Mělo svá náměstí, i když mnohem menší než venku. Dále svůj městský úřad, samozřejmě synagogy a další nezbytné zřízení. Velké specifikum vzniká od období renesance. Prostor určený ghettu nezměnil svou velikost ani v období velikého populačního růstu. Lidé však potřebovali čím dál více prostoru, protože se zvětšoval jejich počet. Jelikož prostoru nešlo více získat, stavělo se prakticky do výšky a díky této nutnosti vznikl místy tak zvláštní prostor pozdějšího Josefova.

V roce 1689 byla značná část židovského ghetta poničena obrovským požárem. Protože se Židé nemohli odstěhovat úplně někam jinam mimo tento prostor, byla nutnost ghetta velmi rychle obnovit. Obnova byla hotová již v roce 1702.³

Tento požár neznamenal však poslední komplikaci v existenci ghetta. Deset let po obnově ghetta následkem požáru vypukla v Praze morová epidemie.⁴ Dalším tvrdý zásah proti židům přišel za vlády Marie Terezie. Židé byli obviněni panovnicí ze spolupráce s Prusy a vypovězeni v roce 1744 ze země. O rok později byl tento výnos sice upraven na

¹ Arno PAŘÍK, *Židovské Město pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 14-20, zde s. 14.

² Hana VOLAVKOVÁ, *Zmizelá Praha. Židovské Město pražské*, Praha 2002, s. 6-9.

³ Ctibor RYBÁR, *Židovská Praha*, Praha 1991, s. 76.

⁴ Ctibor RYBÁR, *Židovská Praha*, s. 79.

jejich nucený pobyt na venkově, ale i tak byli Židé donuceni opustit území Prahy a vystěhovat se za brány města. Po čtyřech letech jim byl sice povolen návrat ale za podmínky placení tzv. toleranční daně. Nikdo se však již nestaral během těchto let o to, co se děje s jejich majetkem v ghettu a mnohé domy upadly do technicky a hygienicky nevyhovujícího stavu.⁵

Josef II. se na rozdíl od svých panovnických předchůdců zasadil o možnost jejich svobody. Jeho úplně prvním patentem byl patent Toleranční, který vydal 13. října roku 1781. Šlo o soubor nařízení a výnosů, které ukončily monopol katolické církve a zároveň akceptoval i ostatní náboženství. Rozhodně se nedá však říci, že se tímto stalo židovské vyznání rovnoprávným s ostatními. Určitě to byl ale první krok k tomu, aby mohli Židé studovat na univerzitách, zastávat prakticky všechny možné posty a povolání a dokonce v některých případech i vlastnit půdu. Rovněž již Židé nemuseli platit toleranční daň. Zároveň však měli povinnost zajistit si pro svou rodinu nově rodinné jméno a pak ještě každý jednotlivec zvlášť osobní jméno německé.⁶ V roce 1797 vyšel Židovský systemální patent. Prakticky šlo o všechny dosavadní opatření a zákony pro Židy shrnuté dohromady.⁷ Tato sbírka shrnula jeho několik desítek let trvající snahu pomoc Židům na cestě ke zrovnoprávnění s ostatním obyvatelstvem. Dopomohl tak Židům k tomu, aby se mohli vystěhovat mimo hranice ghetta, ale tato možnost se zatím otevřela pouze pro pár nejbohatších židovských rodin a ani ti neměli tuto možnost jednoduše provést okamžitě. Museli poměrně složitým způsobem dokázat svou majetkovou situaci a dokonce se za značnou částku často vykoupit. Podle statistických údajů se do roku 1837 vystěhovalo asi jen 20% obyvatel, což jen podporuje tezi, že šlo pouze o nejbohatší rodiny. Až ke konci devatenáctého století se situace rozběhla rychleji a v ghettu zůstalo k roku 1880 asi jen 28% židovského obyvatelstva.⁸ Až v roce 1849 se podařilo prosadit zrušení familiantského zákona. Ten prakticky omezoval počet Židů v dané oblasti a to tím způsobem, že reguloval jejich možnost ženit se a založit rodinu bez potřebného povolení příslušnou samosprávnou organizací. V praxi to fungovalo asi takhle: většinou čekalo na povolení několik příslušníků židovské komunity. Povolení ke sňatku a následnému založení rodiny však dostali až v okamžiku, když hlava jiné rodiny zemřela nebo se rodina odstěhovala jinam. O tři roky později již mohli Židé svobodně nabývat majetek prakticky

⁵ Sára Wienerová, *Židovská komunita v Liberci po druhé světové válce* (bakalářská diplomová práce), Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Liberec 2015.

⁶ Sára Wienerová, *Židovská komunita v Liberci po druhé světové válce*.

⁷ Jiřina CHRASTILOVÁ, *Zlomky z židovské Prahy*, Praha 2014, s. 12.

⁸ Ctibor RYBÁR, *Židovská Praha*, Praha 1991, s. 104.

kdekoliv.⁹ Někdy se uvádí, že k úplné rovnoprávnosti došlo Prosincovou ústavou v roce 1867.¹⁰ Ale ani ta ještě neznamenala úplnou svobodu pro Židy. Situace pro ně byla nadále komplikovaná v možnostech obsazování armádních hodností. Tomuto procesu se říká rovněž židovská emancipace. Ke složité situaci v ghettu ještě přibyly konflikty mezi dvěma póly židovského společenství, a to mezi stoupenci tradicionalismu a těmi, kteří se chtěli cíleně začlenit mezi ostatní obyvatelstvo města.

Díky tomu, že se Židé mohli postupně vystěhovat z bran ghetta, vzniklo několik nových židovských obcí v Praze. Většinou stály u jejich zrodu nejbohatší židovské podnikatelské rodiny. Tyto nové židovské obce vznikly například na Vinohradech, kde postavili unikátní novorenesanční synagogu v roce 1896, která byla bohužel při mylném americkém bombardování roku 1945 poničena a komunistickým režimem stržena. Patřila mezi největší na světě se svou kapacitou kolem dvou tisíc lidí a byla rozhodně největší v Praze. Další takové obce vznikly například v Bubenči, Nuslích, Krči nebo na Žižkově.¹¹

Brány ghetta byly postupně bourány, poslední v roce 1822. V roce 1851 se bývalé ghetto stalo další částí předměstí připojenou k Praze. Pod názvem Josefov na počest císaře, který pomohl židovskému obyvatelstvu ke svobodnému pohybu. V tomto okamžiku se odchod Židů za brány bývalého ghetta několikanásobně zvětšil.¹²

Úbytek židovského obyvatelstva vedl k tomu, že se z opuštěných domů začaly stávat domy pro chudinu. Poměrně často byly velmi neprofesionálně stavebně upravovány, a jejich technický stav velmi brzy nevyhovoval podmínkám pro život. Přestavba domů probíhala tak, aby se do něj vešel co největší počet obyvatel. Prostor určený jednotlivým domům byl velmi skromný. O část prostoru se mohl dům rozšířit na výšku, ale dále se ubíral prostor z ulic, tím se z nich stávaly vzduchu nepřístupná místa, která se velmi špatně odvětrávala a držela se tam vlhkost a špína. Dalším problémem byla neexistující kanalizace v bývalém ghettu. Voda rovněž často vykazovala značné problémy ve své čistotě. Židé byli průběžně nahrazováni těmi nejchudšími obyvateli Prahy. Hygienickým podmínkám nepřidaly na kvalitě ani veliké povodně v roce 1890. K povodním bylo bývalé ghetto vzhledem ke své poloze náchylné vždy, nacházelo se totiž pod nivelační linií města,

⁹ Jiřina CHRASTILOVÁ, *Zlomky z židovské Prahy*, Praha 2014, s. 12.

¹⁰ Arno PAŘÍK, *Židovské Město pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 18.

¹¹ Jiřina CHRASTILOVÁ, *Zlomky z židovské Prahy*, Praha 2014.

¹² Arno PAŘÍK, *Židovské Město pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 18.

tedy velmi nízko.¹³ Tyto problémy velmi často způsobovaly epidemie různých nemocí, což se odrazilo rovněž na velmi vysoké úmrtnosti oproti jiným částem Prahy. A to nejen u malých dětí.

2.2 Sociální složení obyvatel Josefova v 19. století

Josefov se pomalu ale jistě stával místem života té nejchudší vrstvy pražského obyvatelstva. Po celé devatenácté století se rozšiřoval v Českých zemích průmysl a s tím stoupal počet dělníků. Lidé se stěhovali z venkova za práci do měst, především do těch velkých. Část odcházela do Vídně, ale další velká část do Prahy. Tento jev se nazývá klasická fáze urbanizace, která probíhá prakticky až do roku 1930. Jde především o přesun a asimilaci lidí ve městech. Zpočátku tento proces fungoval velice dobře. Lidé, kteří žili na venkově velmi chudě, přišli do města, kde začali pracovat jako dělníci a vedlo se jim dobře. Jenže s postupem a zdokonalováním průmyslu pracovních míst pro dělníky ubývalo a začala růst nezaměstnanost a vznikaly různé nepokoje ve společnosti.

S příchodem lidí z venkova do měst rostla též potřeba nového obydlí. Lidé přicházeli s pár věcmi a museli si najít nový domov. Jenže počet bytů vysoce nevyhovoval poptávce po nich. Proto brali tito lidé jakoukoliv alternativu střechy nad hlavou. Z bývalých židovských domů ghetta se tak stávali domy pro nejméně majetné dělnické obyvatelstvo. Často šlo dokonce o byty nájemní, ale slovo byt možná není tím správným označením. Často šlo pouze o pokoj na přespání, který sdílelo i několik rodin dohromady. Co se hygienických podmínek k životu týče, zpočátku procesu asimilace nebylo vůbec samozřejmostí, že tyto domy měly alespoň společný splachovací záchod na pavlači a to samé se týkalo koupelen. Až s vybudováním Wiehlovy Staroměstské vodárny v roce 1883 se tato situace začala trochu zlepšit.¹⁴

Již od roku 1851, kdy byl Josefov připojen k Praze jako jeho další oficiální městská část, začalo zastupitelstvo města uvažovat o jeho poměrně radikální přestavbě. Jednou z prvních myšlenek se stala úprava té části Josefova od břehu Vltavy. Důvod byl velmi jasný, neustálé povodně značně komplikovaly život v bývalém ghettu, způsobovaly různé nemoci a velmi kazily prostředí. Tato místa totiž prakticky nikdy úplně nevyschla. Dalším důvodem byla okolní výstavba. V sousedství Josefova se nacházelo výstavní a historicky velmi důležité Staroměstské náměstí, ale na druhé straně v sousedství bývalého ghetta

¹³ Svatopluk VODĚRA, *Architektonicko-urbanistické zhodnocení výsledků asanace*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 57-95, zde s. 57-58.

¹⁴ Pavel VLČEK (ed.), *Umělecké památky Prahy. Staré Město a Josefov*, Praha 1996, s. 40.

v této době vyrůstaly ty nejnovější, nejvýstavnější a velmi nákladné stavby města Prahy. Jednou z takových staveb bylo například Rudolfinum. Bylo takřka nemožné nějak přirozeně a účelně propojit spleť labyrint bývalého ghetta s výstavností nově budovaného prostoru.¹⁵

2.3 Bourání hradeb

Nedílnou součástí procesu přeměny podoby Prahy bylo i bourání původního opevnění. Tuto událost lze označit za největší demolici na území Prahy v průběhu devatenáctého století. Započala v roce 1873 zbouráním Poříčské brány a pokračovala další tři roky přes zbourání bran Žitné, Koňské a Horské věže.¹⁶ Na místě bývalé Koňské brány stojí dnes budova Národního muzea. Rozhodl o ní císař František Josef I. již při své návštěvě Prahy v roce 1866, konkrétně 30. října, s prohlášením, že opevnění již nemělo žádného významu. Nejprve přislíbil Praze, že jí budou tyto obranné stavby darovány před zničením, tedy že následně získaný pozemek bude náležet Praze. Jenže k tomu již tak zcela nedošlo. Obranné stavby byly městu nakonec po mnoha slibech Vídně jen nabídnuty ke koupi a to ještě s poměrně složitým a dlouho se táhnoucím vyjednáváním o nich.¹⁷

Z původního opevnění ze třináctého století, nezůstalo do devatenáctého prakticky nic. Bourání se tedy týkalo hlavně hradby novověké. V roce 1866 byla Praha prohlášena za otevřené město a za původně novoměstskými hradbami začala vznikat nová předměstí, která postupně splývala s Novým městem.¹⁸

Mnohem důležitější pro Prahu bylo však toto: zrušením hradeb jako oficiálního vojenského prostoru a následním zbouráním tohoto již očividně nepotřebného, ale zastavěného a mrtvého prostoru, získalo město prostor, který se nechal velmi efektivně využít. Tento mrtvý prostor zaujímal před demolicí 1140 metrů širokou plochu a obíhal prakticky celé dosavadní město. Po demolici a vyklizení prostoru bývalých hradeb vznikl poměrně značný potenciál pro novou zástavbu a nová možnost jeho propojení se samotným městem, tedy ve vztahu předměstí a město. Tato nově vzniklá území byla začleněna do katastru předměstí.

¹⁵ Arno PAŘÍK, *Židovské Město pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 18.

¹⁶ Jakub PAVEL, *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století*, in: *Sborník archivních prací*. Praha: Archivní správa ministerstva vnitra ČSR, roč. 25, č. 1, 1975, s. 196.

¹⁷ Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK, *Praha*, Praha 2000, s. 480.

¹⁸ Jakub PAVEL, *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století*, in: *Sborník archivních prací*. Praha: Archivní správa ministerstva vnitra ČSR, roč. 25, č. 1, 1975, s. 196.

Do značné míry se tento proces zbourání hradeb a následné využití prostoru podobal tomu samému procesu ve Vídni o několik let dříve. Na druhé straně má však česká varianta svá poměrně značná specifika. To co zpočátku vypadalo jako přenesení modelu z Vídně do Prahy, postupně získalo mnohé odlišnosti utvořené jednak z jiných podmínek, ale také z jiné realizace celého projektu. Tím nejhlavnějším rozdílem však bylo nabytí nových pozemků po samotném zbourání. Ve Vídni po zbourání samotných hradeb nenastaly prakticky žádné potíže a nový prostor byl velmi rychle využit a zastavěn novými objekty. V Praze se velice dlouho táhly majetkové spory o to, komu vlastně nově vzniklý prostor právoplatně náleží.¹⁹

2.4 Cesta k asanaci

Bourání převážně barokního opevnění bylo zmíněno zcela záměrně. Úzce totiž souvisí se samotnou cestou Prahy k asanaci. Tento proces, který tak značně pozměnil historické jádro Prahy, však nebyl pouze ojedinělou záležitostí českých zemí. Bylo tomu zcela naopak. Asanace patřila jednoznačně k urbanistické koncepci evropských měst celého devatenáctého a počátku dvacátého století. Důvodů, ze kterých se k asanaci v jednotlivých evropských městech přistupovalo, byla celá řada, ale velmi často se v několika bodech shodovaly. Takřka vždy totiž mezi nimi zaznívala slova jako ozdravění města, zlepšení podmínek pro život a tak dále.

Za jednu z prvních předzvěstí samotné asanace v Praze lze považovat okamžik, kdy Spolek architektů a inženýrů v království Českém předložil v roce 1873 Pamětní spis stran upravení a rozšíření královského hlavního města Prahy. Úzce souvisel s plánem bourání opevnění a následným zastavěním získané plochy. Šlo prakticky o otázku, jak s nově získanou plochou co nejlépe naložit.²⁰ S ohledem na to, že podobné úpravy již v několika evropských městech proběhly, se v tomto pojednání udává několik pravidel, kterých by mělo být využito u pražského modelu. Jedním z předních byl například důraz kladený na dobré odvětrávání ulic: „aby se ulice s ohledem na panující větry zakládaly“.²¹ Velmi zajímavé v tomto případě bylo, že se tyto architekti odvolávali na tradici zpracovanou v antickém díle římského architekta Vitruvia a jeho Deset knih o architektuře, které vzniklo v prvním století našeho letopočtu. Zachovalo se a využívalo se prakticky od té doby

¹⁹ Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK, *Praha*, Praha 2000, s. 481.

²⁰ Rudolf WURZER, *Zákon daný dne 11. 2. 1893, Čís. 22 ř. z., o vyvlastňování obchodu královského hlavního města Prahy – Jeho význam pro obnovu měst.*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 20-30, zde s. 20.

²¹ Rudolf WURZER, *Zákon daný dne 11. 2. 1893, Čís. 22 ř. z., o vyvlastňování obchodu královského hlavního města Prahy – Jeho význam pro obnovu měst*, s. 21.

nepřetržitě až dodnes. V tomto díle bylo popisováno, jak účelně a efektivně založit město vzhledem k přírodním podmínkám. Šlo tedy v tomto případě o to, jak položit ulice, aby byly dobře odvětrávány. Této od antiky známé koncepci bylo například prokazatelně využito i při zakládání Nového Města pražského. Celkově však tyto snahy směřovaly ke zlepšení podmínek pro život. Klád se velký důraz na zabezpečení dostatku pitné a užitkové vody pro obyvatelstvo Prahy ve všech jejích částech nebo také na potřebu pravidelného odstraňování odpadků z domů a ulic nebo na účelné umístění jatek (aby zápach nekomplikoval život), nemocnic, průmyslových oblastí a hřbitovů. V požadavku pražských architektů a inženýrů rovněž ale nechyběla připomínka, že musí nová zástavba a její plánování respektovat historickou hodnotu původních staveb. A právě v otázce zdravotnosti prostředí se tento koncept úzce dotýkal Josefova, kde byla situace v těchto letech již více než vážná.

2.5 Hygienická a sociální situace v Josefově těsně před asanací

Od okamžiku konce působnosti familiantského zákona a přiznání možnosti Židům nabývat majetek mimo ghetto se tento proces jen urychlil a počet židovských příslušníků v ghettu se omezil jen na ty nejchudší rodiny. Zbytek Židů nahradilo nejchudší křesťanské obyvatelstvo Prahy. Ke konci devatenáctého století se čím dál častěji stávalo, že domy v Josefově sloužily více jako nájemné než přímo obytné ve smyslu, že tam žila přímo rodina vlastníka. V Josefově se nacházely malé nízké domečky, pavlačové ale i větší činžovní domy. Na malých dvorcích se běžně chovala i větší domácí zvířata a samozřejmě drůbež, což při velikosti ulic a hustotě zástavby ke zdravému a čerstvému vzduchu úplně nepřispělo.²² Tuto situaci a podobu Josefova popisuje i Jan Neruda ve své novinové reportáži z roku 1868.²³

V roce 1874 se dokonce ke špatné hygienické a zdravotní situaci v Praze a především pak v Josefově vyjádřil Spolek lékařů českých a Verein deutscher Ärzte, tedy jejich německý protějšek. Nešlo jim primárně o znázornění zdravotní situace, ale rovněž o prostor vzniklý zbouráním hradem. Požadovali totiž, aby vzhledem ke špatné zdravotní situaci Pražanů, bylo toto místo využito jako místo pro budoucí zahrady a parky. Čeští

²² Hana VOLAVKOVÁ, *Zmizelá Praha. Židovské Město pražské*, Praha 2002, s. 60

²³ Hana VOLAVKOVÁ, *Zmizelá Praha. Židovské Město pražské*, s. 60.

lékaři se vědomě odkazovali a srovnávali situaci v Praze s dalšími evropskými metropolemi, kde se již proces ozdravení a úpravy města uskutečnil.²⁴

V ghettu, kde nemohla růst výstavba do šířky, ale rostla do délky, se během několika staletí o mnoho zúžily ulice a jednotlivé třídy. Neexistovala zde kanalizace a u jednotlivých domů vůbec nebylo běžné, aby měly záchod a koupelnu alespoň pro několik rodin dohromady. Pravidelné zbavování odpadků se rovněž nekonalo a často zůstávaly ležet na ulicích. Obyvatelé většinou neměli žádné možnosti a prostředky na proměnu a úpravu svého obydlí. V tomto prostředí velice jednoduše stoupala procentuální statistika největší úmrtnosti kojenců, ale i dospělých lidí a několikrát převyšovala čísla z ostatních částí Prahy.

Dalším důvodem proč se tak lehce držely v Josefově různé nemoci, byla velká hustota obyvatel na metr čtvereční, která podle zprávy lékaře V. Preiningera trojnásobně převyšovala přijatelný standard stanovený na cca 600 obyvatel na jeden hektar. Reálná situace v bývalém ghettu vypadala podle dobových záznamů městské hygienické správy asi následovně: Celý příklad popisoval hygienik na domě číslo 37. V celém domě nejprve napočítal pouze čtyři toalety, i když byl dům poměrně veliký. Přesný počet obyvatel tohoto domu však nešlo zcela přesně jednoduše určit, protože v mnoha bytech nebydleli vlastníci bytové jednotky nýbrž pouze nájemníci, kteří se v bytě zdržovali prakticky pouze přes noc. Hygienická správa tedy vyslala do onoho domu kontrolu až ve večerních hodinách a zjistila, že v domě se přes noc zdržuje prakticky až 244 osob, z nichž 167 je dospělých a zbytek dětí. Z tohoto zjištění vyplývalo, že jednu toaletu navštěvuje asi 61 nájemníků, což bylo opravdu velmi špatné.²⁵ Tato situace byla navíc zjištěna během vlny tyfu, to jen dokazovalo, jak špatná hygienická situace reálně byla. Čím dál častěji se v těchto létech objevoval z různých stran názor, že jediné řešení spočívá v asanaci Josefova, a tedy v radikálním řešení místní zástavby. Předseda tehdejší městské rady Jindřich Záhoř v roce 1885 upozorňoval na vážnost situace v Josefově a jeho sousedních historických částech a předkládal statistické údaje o výskytu vážných nemocí. V jejich počtu tato městská část jednoznačně vedla. Šlo především o tyfus, černý kašel, neštovice, záškrta a spálu. Navrhoval sanační řešení a poukazoval na možnost inspirovat se v již provedených

²⁴ Cathleen M. GIUSTINO, *Za Prahu zdravější. Modernizace města a politická moc (kolem roku 1900)*, in: *Dějiny a současnost* 11, 2005, s. 21-23.

²⁵ Cathleen M. GIUSTINO, *Za Prahu zdravější. Modernizace města a politická moc (kolem roku 1900)*, s. 21-23.

asanačních plánech v Evropě, například v Neapoli, Florencii nebo francouzském Toulonu.²⁶

Jindřicha Záhoře takřka okamžitě podpořilo mnoho lidí. Nejdříve stavební inženýr Jan Kaftan, který myšlenku asanace rozšířil o plán, co s obyvateli Josefova v případě asanace. Kam s nimi? Řešením by podle něho bylo zbudování jednoduchého a ekonomicky pokud možno nenáročného náhradního bydlení v jiné části Prahy. V roce 1887 s asanačním plánem prakticky souhlasila rada města a byla vypsána soutěž na projekt nové Josefovské uliční sítě a zástavby.²⁷

2.6 Asanace

Pro pochopení celé situace je nezbytné nejprve osvětlit samotný pojem. Nejjednodušší a nejčastěji používaný význam pojmu asanace je ozdravení. Slovo pochází z latinského slova *sanare* a francouzského *assainir*, kde obě dvě znamenají ozdravit. Již v samotném slově je jasně znatelný hlavní přínos zamýšleného procesu. Používá se většinou tam, kde je situace natolik vážná, že si vyžaduje radikálnější řešení. Jde o soubor opatření a plánovaných změn, které mají vést především k ozdravení a tím pádem zlepšení prostoru pro život. Může jít nejen o prostor přírodní, ale také o prostor města nebo vesnice. Hlavní hledisko představuje míra hygienizace a její co nejlepší úroveň v daném prostředí. Velmi často se asanační proces týká rozsáhlejšího prostředí. Jde tedy velmi často o proměnu celkového rázu prostředí včetně demolice nevyhovujících objektů nebo proměnu infrastruktury. Asanace se netýká jen samotného prostředí z hlediska budov, ulic a tak podobně. Jde o zásah do celé sociální struktury místa. Lidé, kteří tu žijí, se často musí vystěhovat někam jinam. Narušena bývá rovněž historická tradice daného místa.

O tomto pojmu se začalo hovořit již v osmnáctém století. Již v této době šlo o spojitost se špatnou hygienickou situací v různých městech Evropy. Větší aktivita se však objevuje až od poloviny devatenáctého století a to již ve smyslu cíleného ozdravování částí evropských metropolí.

²⁶ Cathleen M. GIUSTINO, *Za Prahu zdravější. Modernizace města a politická moc (kolem roku 1900)*, in: *Dějiny a současnost* 11, 2005, s. 21-23.

²⁷ Cathleen M. GIUSTINO, *Za Prahu zdravější. Modernizace města a politická moc (kolem roku 1900)*, s. 21-23.

2.7 Hlavní příčiny

Prakticky všechny hlavní příčiny asanace Josefova byly již jmenovány. Nejdůležitější byla zcela jistě velmi špatná hygienická situace v bývalém ghettu, která musela být řešena, protože setrvalý stav nebyl dále možný. Další neméně vážnou představoval velmi špatný technický stav takřka veškeré zástavby v Josefově, která prakticky bez výjimky pocházela z dob židovského města. O mnoho lépe na tom nebyla ani sociální situace. Místo patřilo mezi první ve statistickém žebříčku růstu kriminality v Praze. Další příčinou bylo estetické měřítko. V okolí Josefova vznikla výstavní a moderní část města, do které bývalé ghetto již svou podobou nezapadalo. Často se v dobovém mínění opakuje myšlenka, že pohled na bývalé ghetto z dálky je velice malebný, kdežto pohled z blízka je často až strašidelný. Josefov rovněž nezapadal do nové moderní sousední zástavby v okolí řeky a nového Rudolfiny a výstavního Staroměstského náměstí.²⁸

Názory a plány, jak velmi špatnou situaci v Josefově vyřešit, se objevovaly již od poloviny devatenáctého století, ale se samotnými přípravami se začalo po schválení této myšlenky městskou radou v roce 1882. Bylo třeba zajistit velké množství záležitostí, protože samotná asanace se měla týkat především lidí, kteří v Josefově měli svá trvalá obydlí. Jim se muselo zajistit nové bydlení, a pokud by nebyli ochotni místa plánované asanace opustit, muselo mít město právo vyvlastňovací. O tuto pravomoc musela Praha žádat přímo Vídeň, jelikož právě tam sídlily všechny centrální úřady pro celou monarchii. Praha se rovněž snažila vymoci si na Vídni dvacetiletou lhůtu, kdy by byly všechny nové stavby osvobozeny od daně.

2.8 Formování asanačního zákona

Na samém začátku bylo rozhodnutí pražského zastupitelstva, neboli pražských starších, kteří se usnesli o zřízení komise, jejíž hlavní náplní bude řešení velmi špatných podmínek hygieny v Josefově. O tomto rozhodnutí informoval občany Prahy dobový tisk, konkrétně glosa v Denních zprávách Národních listů v roce 1883.²⁹ Celý článek upozorňoval jednak na velmi špatné podmínky pro život a především také na to, jak hrozně Josefov působí v kombinaci s okolním výstavním prostorem Staroměstského náměstí.

²⁸ Hana VOLAVKOVÁ, *Zmizelá Praha. Židovské Město pražské*, Praha 2002, s. 60.

²⁹ Národní listy, 6. 1. 1883.

V této době se rovněž objevila poprvé touha tehdejší společnosti po výstavních bulvárech po vzoru Paříže.

Jelikož nemohlo město Praha z finančních důvodů zajistit celý plánovaný asanační projekt samo a potřebovalo podnítit soukromou stavitelskou činnost, snažilo se vyjednat co nejdelší úlevu na daních pro nově postavené obytné objekty, a to pro zcela nové na třicet let a pro stavebně upravené objekty na dvacet pět let. A přesně v tu samou chvíli dopomohla k rozhybání celého koloběhu Záhořova zpráva o velmi špatných poměrech v Josefově z roku 1885, kterou město projednávalo v téže době a to jen umocnilo urputnost, s jakou začala rada města jednat. Císaři byla v březnu roku 1886 podána petice podepsaná již novým starostou města Prahy Ferdinandem Vališem, která navazovala mimo jiné na žádost o osvobození nově postavených domů od daně. Až na sklonku roku rozhodl císař o předání celé věci c.k. ministerstvu financí, které zaručilo zákonodárné osvobození od činžovní daně na dvacet let pro objekty, které byly zbourány z důvodu ozdravení s podmínkou, že budou do deseti let od začátku bourání obyvatelné.³⁰

Ihned po schválení požadavků u císaře se v Praze sešla nejužší rada kolem starosty města a začalo plánování toho, jak přesně bude vymezeno asanační území. Asanační obvody byly ještě přesněji vymezeny na další schůzi nejužšího okolí kolem starosty města o pět dní později 17. prosince roku 1887. Plán obsahoval totiž poměrně rozsáhlejší území na Starém a Novém Městě, ale z Vídně přišlo tajné upozornění, že pokud o osvobození požádá více měst či částí měst, nebude vyhověno v tomto ohledu ani Praze. Rada města si tedy poněkud pospíšila a seškrtala území na ta nejnужnější prakticky. Šlo tedy o Josefov, zátopovou oblast kolem nábřeží a dále ještě Vojtěšskou čtvrt na Novém Městě. V tomto okamžiku započalo přesné mapování jednotlivých staveb asanačního plánu, čímž byl pověřen stavební rada Alois Bulíř.³¹ V říjnu roku 1887 vyhlásilo město rovněž veřejnou soutěž na regulační plán asanační oblasti, která se měla konat 15. ledna následujícího roku. Všechny tyto kroky měly logicky směřovat k právnímu ukotvení asanačních příprav.

Regulačních plánů se sešlo celkem pět. Zcela ve všech bodech a vizualizacích však nevyhovoval plánům rady ani jeden. Na čtrnáct dnů byly vystaveny k nahlédnutí veřejnosti na Staroměstské radnici a následně bylo rozhodnuto, že z prvních dvou nejlépe umístěných bude vytvořena kompilace, čímž se docílí jejich dokonalosti. Nejlépe i tak vyhovoval plán

³⁰ Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 35-57, zde s. 37.

³¹ Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, s. 38

č. 1 s názvem *Finis Ghetto* od architekta Matěje Strunce a městského geometra Alfréda Hurtiga ohodnocen 800 zlatými. Jejich plán měl být následně propojen s plánem č. 2 nesoucí název Srdce země české od inženýra Jana Kaftana.

Velkým problémem pro pozdější výzkum se stal fakt, že ani jeden z plánů se do dnešní doby nedochoval v původní originální verzi. Asi nejlépe máme zdokumentován návrh č. 1, jehož reprodukce se zachovala v časopise *Zlatá Praha*.³² Tento plán počítal s velmi radikálním zásahem do tváře města. Nešlo v něm totiž jen o bourání v Josefově, ale rovněž ve značné části Starého Města včetně Staroměstského náměstí, kde vynechával pouze církevní stavby. Paradoxně byl ve zmíněném časopise vychvalován. Do druhého plánu se nechá dnes nahlédnout pouze prostřednictvím záznamu přednášky autora ze schůze Staroměstského občanského lidu, kde hovořil o svém projektu. Nejdůležitějším faktem byla myšlenka zcela nového města, které vůbec nerespektovalo původní zástavbu.³³ Oba dva plány poměrně hodně postrádaly cit pro památkovou péči a prakticky počítaly se zbouráním cenných gotických památek, které rozhodně nebyly v tak špatném technickém stavu.

Celý proces vedoucí k vytvoření asanačních zákonů se velmi protahoval a legislativní proces byl velmi složitý. Po schválení plánu městskou radou postupoval návrh k Zemskému výboru, který ho schválil až v listopadu 1889. Až poté se mohlo přistoupit ke schvalování vyvlastňovacích práv města u c.k. ministerstva spravedlnosti, což se na první pokus nevydařilo a návrh ministerstvo zamítlo. Rada města Prahy tedy musela celý návrh znovu přepracovat a až potom znovu podat ministerstvu ke schválení. Na tomto novém návrhu pracoval JUDr. Šalamoun Freund. Schválení této nové podoby se tak pozdrželo až do ledna roku 1891. Následně návrh na celý další rok uvízl na c.k. ministerstvu vnitra. Až v únoru roku 1892 bylo vydáno konečné souhlasné stanovisko a návrhy putovaly k projednání říšské rady, kde byly pod čísly 22 a 23 zařazeny do říšského zákoníku s platností od 7. dubna roku 1893.³⁴

Ještě před samotným vstoupením asanačního zákona v platnost měl na zasedání Německého polytechnického spolku v Čechách přednášku na téma asanace Josefova architekt Emanuel Brand. Tuto přednášku, která se konala 3. 3. 1893, je velmi důležité zmínit, protože vyvolala v dobovém prostředí poměrně rozsáhlé debaty. Mimo jiné

³² *Finis Ghetto*, *Zlatá Praha*, ročník IV, 1887, str. 348.

³³ Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 38

³⁴ Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, s. 40.

zmiňoval podíl zastavěných pozemků domy a veřejnými prostory, které se před asanací a po ní měly výrazně proměnit. Nově by značnou část prostoru měla zaujímat komunikace a infrastruktura na úkor stavební plochy nových domů. Dalším faktem, který zdůrazňoval, byla vysoká finanční náročnost celého projektu. Apeloval na to, že by měl být celý plán ještě pozastaven a to kvůli nedostatečné propracovanosti. Rovněž požadoval a prosazoval, že by měl být vypracován ještě další nový „generální regulační plán“, v němž mělo být využito především znalostí z mezinárodních urbanistických soutěží z Mnichova a Vídně, konajících se v minulých dvou letech.³⁵

Asanační zákon se prakticky skládal ze dvou samostatných zákonů. Ten první vymezoval přesně jednotlivé asanační obvody a zároveň dával městu Praha právo na deset let vyvlastňovat potřebná území. Toto právo bylo následně průběžně prodlužováno prakticky vždy po deseti letech na dalších deset let až do roku 1943. Druhý zákon stanovoval osvobození od činžovní daně nového domu na dvacet let. Asanační obvody byly rovněž dva. První obvod zahrnoval Josefov a Staré Město a zaujímal rozlohu 365 476 metrů čtverečních, z čehož 92 984 připadalo na Josefov a 272 492 na Staré Město. Vltava zde působila jako hranice, dále sem patřila Revoluční třída neboli Eliščina, Dlouhá třída a Platněrská ulice. Šlo konkrétně o 584 domů, které ale patřily 1793 vlastníkům. V Josefově šlo tedy dohromady o 260 domů. Ale z celkového počtu bylo 128 těchto domů rozděleno ještě na dalších 583 dílců.³⁶ Tyto údaje jen dokazují, jak moc byla složitá majetková situace v Josefově, kterou způsobila především jeho bohatá minulost a složité zákony související především s židovskou érou místa. Ve druhém asanačním obvodu byla situace poněkud jednodušší. Na Novém Městě zabíral prostor menší o rozloze pouze 14 672 metrů čtverečních, kde stálo 18 domů, a to v ulici Ostrovní, Pštrosové a Myslíkové.³⁷ Celkový počet do asanačního plánu zahrnutých domů dosvědčuje fakt, že šlo o jednu z největších plánovaných přestaveb města v tehdejší Evropě.

Pro vykonávání asanačních rozhodnutí zřídil magistrát asanační kancelář, která zahájila svou činnost 16. března roku 1893. Tvořil ji úředník, geometr a dva písaři zajišťující agendu. Celý asanační plán vystavila městská rada v prostorách Staroměstské radnice, kde rovněž úředníci zajišťovali odborný výklad každému občanu, který o to

³⁵ Blanka ALTOVÁ, *Matička Praha na prahu moderny. Josefov, Staré Město*, PowerPointová prezentace, str. 12.

³⁶ Bohumil ŠTĚDRÝ, *Sbírka zákonů, nařízení a předpisů platných pro hlavní město Prahu*, díl II, Praha 1938.

³⁷ Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 41.

požádal. V této době rovněž proběhlo několik veřejných přednášek, které se asanační přímo zabývaly a vysvětlovaly její přímé dopady a plány obyčejnému lidu. Většinou se role přednášejících zhostili autoři dvou hlavních plánů. Městské zastupitelstvo se rozhodlo, že se bude snažit vykupovat domy, bourat je a nově vzniklé stavební parcely prodávat soukromým zájemcům.

V červenci roku 1893 byla magistrátem oslovena rovněž většina vlivných zástupců velkých peněžních ústavů (Česká spořitelna, Zemská banka, Živnobanka, atd.), architektů a jiných odborníků za účelem jejich možné účasti na celém projektu. Několik návrhů se objevilo, ale i když nechala Praha přeložit asanační plány do několika dalších jazyků a rozeslala je na významné adresy v Evropě, nabídka na spolupráci nepřišla.³⁸

V praxi systém fungoval následovně: Celý asanační obvod byl rozdělen na 38 částí označených římskými číslicemi. Majitele domu, který měl být podle plánu zbořen v rámci asanace, oslovilo město, že má do dvou let uvést svůj dům do požadovaných podmínek. Pokud tak neudělal v určené době, po dvou letech přistoupilo město k procesu vyvlastnění domu. Situace, ve které majitel skutečně do dvou let uvedl dům do požadovaných podmínek, byla velmi ojedinělá. Takřka vždy došlo ke druhému případu, tedy k vyvlastnění a vystěhování rodiny do jiné části Prahy, velmi často na Žižkov. Majitel mohl také na začátku svůj dům prodat a odstěhovat se jinam. Asi ve dvaceti procentech původních obyvatel musel asanační orgán přistoupit k příkázanému vyvlastnění. Poměrně málo pozornosti se však věnovalo tomu, do jakých podmínek se lidé do svého náhradního bydlení stěhovali. Toto je možné označit jako poměrně kritické. Magistrát měl zcela jistě právě tomuto věnovat nemalou pozornost. Od začátku se sice objevoval názor, že by se nejprve mělo vystavět někde v okruhu města Prahy nové bydlení pro vystěhované, ale město tento názor zamítlo s tím, že asanace bude probíhat na etapy, a proto není něco takového potřeba.³⁹

Město se snažilo neustále hledat podnikatele nebo instituci, která by zajistila v nejlepším případě celou nově plánovanou zástavbu. O nové pozemky měli zájem především jednotlivci, ať už z řad lidí, kteří tam před asanační skutečně žili nebo zcela noví zájemci. To se však tolik nelíbilo magistrátu, protože měl obavu, že některé parcely zůstanou nezastavěné a nebude vytvořena nová komplexní část města, ale ostrůvkovitá

³⁸ Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 42.

³⁹ Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, s. 44.

nejednotná zástavba. Proto, až na několik výjimek, které magistrál udělil, většina ostatních zůstala zamítnuta, a to především v prvních letech plánované asanace. Tohle celé zapříčinilo fakt, že dva a půl roku po vydání zákona se v asanačních obvodech prakticky nic nedělo.

Teprve v únoru roku 1896 mohlo město po dalším schvalovacím koloběhu u c. k. místodržitelství přikročit k dalšímu bodu jednání, což znovu dokazuje složitost celé akce, která se velmi časově protahovala a často se ocitla jako terč kritiky v dobových médiích. 28. listopadu roku 1895 schválila asanační kancelář konečně určitý konkrétní plán realizace: Celé realizace se mělo prozatím ujmout samo město, protože se nenašla instituce ani podnikatel, který by tento plán zajistil. Dále bylo prozatím počítáno pouze s Josefem a Starým Městem, nikoliv s Městem Novým. Po tomto schválení začalo město s vyvlastňovacím řízením v prvních čtyřech asanačních skupinách, kde se hned ukázalo, že to nebude vůbec jednoduché. U poloviny z šedesáti domů totiž existoval takřka trojnásobek vlastníků. Dobový tisk přinášel v té době poměrně často stížnosti majitelů nemovitostí na jednání rady, která nabízela za jejich majetek neadekvátní částky.⁴⁰ I přesto se podařilo v prvním jednání vykoupit 23 domů. Od této chvíle se stejným způsobem postupovalo i u dalších domů plánovaného asanačního obvodu. První demoliční zásah však proběhl již o něco dříve, a to v listopadu 1895 na prvních čtyřech domech.

2.9 Demolice

Větší fáze asanačního bourání se rozběhla koncem října roku 1896. Nájemci měli prakticky měsíc na to, aby se vystěhovali. K začátku prosince byly tedy domy prázdné a připravené na demolici. Právě tato demolice se týkala domů v městské části Josefov, tedy těch, které se nacházely vůbec v nejhorsích hygienických podmínkách. Šlo konkrétně o patnáct domů v Maislově ulici, pět domů v Jáchymově ulici, další tři v Josefovské, dva v Konečné a po jednom domu v Dlouhé, Dušní a Úzké ulici.⁴¹ Jelikož byl jejich stav tak špatný, tato etapa demolice nebudila takřka žádný rozruch ve společnosti. Dokonce se do demoličního okruhu pořádaly exkurze za účelem osvětlení situace běžným lidem a byl o ně opravdu velký zájem. Zájem plynul především z rozmarů lidí a touze po senzaci, když se procházeli po křivolakých uličkách a mnohdy polorozpadlých domech bývalého ghetta.

⁴⁰ František KLEMENT, *Z obvodu asanačního*, Národní listy, 22. 2. 1896 + Národní listy, 2. 3. 1896 + Národní listy, 7. 3. 1896.

⁴¹ Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 44.

Tisk rovněž informoval o nálezech ryze židovských historických artefaktů a mnohdy si z toho tropil nemístnou legraci, s tím že tato místa byla nenávratně ztracena. V základech domů byly objeveny například židovské rituální lázně, jejich historická výpověď měla jistě velmi velkou hodnotu. Mezi další velmi významné artefakty patřila zakládací listina Maislovy synagogy.

Práce probíhaly poměrně rychle a k 1. dubnu následujícího roku vznikla čistá stavební plocha o rozloze 4 100 metrů čtverečních určená především pro budoucí asanační třídy, tedy dnešní Pařížskou třídu. Měsíc před dokončením první etapy schválil magistrát další část bourání od ulice Úzké až ke Staroměstskému náměstí, ke které přizval již osvědčenou firmu J. Procházky a V. Nedvídky.

K nejvíce diskutovaným a rovněž odsuzovaným zásahům pražské asanace patřila severní strana Staroměstského náměstí.

2.10 Společenský odpor proti asanaci

Na území Josefova se nacházelo před asanací poměrně hodně uměleckých a historických památek především židovského charakteru vzhledem k minulosti této čtvrti. V mnoha případech byly tyto památky začleněny do asanovaného území, i když většinou se nenacházely v tak špatném technickém a hygienickém stavu jako jejich obytné okolí a navíc měly velkou historickou hodnotu. Magistrát tuto situaci dostatečně neřešil, a proto se proti tomu postavila celá řada lidí i z vlastních řad magistrátu, ale především z venčí.

Z popudu radního Vladimíra Péra se začalo na magistrátu jednat již v roce 1893 o vzniku tzv. komise pro soupis pražských památek. Nemělo se jednat pouze o památky na území Josefova nebo asanovaných obvodů, ale o celopražskou záležitost. Šlo prakticky o první krůčky ke vzniku památkové péče v dnešním slova smyslu, protože jako první úkol si komise stanovila vypracovat úplný soupis veškerých památek, které se z nějakého důvodu ocitly v ohrožení. Ať už šlo o ohrožení asanací, nebo například jejich špatných technickým stavem nebo nevhodným prostorem umístění. Rozhodně se nejednalo o nějakou formu soukromé snahy jednotlivců. Soupisná komise byla schválena městskou radou a byl jí rovněž přiznán poradní hlas ve všech otázkách týkajících se pražských památek. Mezi jejími šestnácti členy bychom našli přímo zástupce městského zastupitelstva, architektky a odborníky přes historii a umění. Tato organizace tedy měla praktickou možnost předem stanovený osud památky městem ještě zvrátit či pozměnit. Záruku, že se jim to vždy povede, však neměli její zástupci žádnou. Asi největší zásluhou

komise přímo pro prostředí Josefova bylo zhotovení dobové dokumentace památek. Šlo především o zachycení proměny mizejícího ghetta v moderní část Prahy. Většinou již šlo o fotografie, které zhotovil fotograf Jindřich Eckert. Ale neméně důležité bylo také umělecké zpracování. Dohromady vzniklo přes sto padesát akvarelů od Václava Jansy, které měly nejen umělecký, ale také dokumentární charakter. Vedle toho ještě vznikl soubor olejomaleb od Jana Minaříka.⁴²

O trochu jiné záležitosti, avšak neméně důležité, se zajímal Spolek architektů a inženýrů a spolu s nimi i Umělecká beseda. Oběma šlo především o to, jak budou nově projektované části Prahy vypadat po velkém asanačním zásahu. Již v roce 1895 ve společném spisu vyjádřily menší obavy o zachování důležitých panorám, která by mohla být zcela poničena neodborným a nedostatečně promyšleným regulačním plánem. Velký důraz kladly rovněž na opatrnost ve výšce nových budov, aby přílišnými rozměry nezastínily ostatní historicky významné stavby. Jako nejjednodušší řešení nabídly radě města svou pomoc při sestavování regulačních plánů, ale jak se ukázalo, učinily tak již příliš pozdě, protože přípravy se nacházely v okamžiku jejich snahy již v plném proudu.

O mnoho radikálnější projevem se stal o rok později manifest Českému lidu, ve známější názvu Velikonoční manifest, jenž vyšel 5. dubna v Národních listech.⁴³ Šlo o první veřejné vyjádření nesouhlasu s asanačním plánem Viléma Mrštíka, který opravdu nebral ohledy na opatrnost. Manifest vyzněl v dobovém měřítku velmi radikálně. Velmi kritizoval to, že jsou v Josefově bez okolků bourány památky velké historické hodnoty a vyzýval k aktivitě obyčejné lidi i inteligenci. Snažil se je přesvědčit, že tichým nesouhlasem ničeho nedokážou, že se musí k věci veřejně vyjádřit. Mnoho následujících dnů podávaly Národní listy informace o tom, která veřejně známá osoba Velikonoční manifest svým podpisem podpořila. Šlo především o zástupce z řad inteligence, architektů, umělců, ale i poslanců říšských či zemských. Teprve po situaci, kterou manifest vyvolal a tím, že ho podepsalo tolik společensky vážených lidí, se přistoupilo k předchozím návrhům Umělecké besedy spolu se Spolkem architektů a inženýrů a byla ustanovena Umělecká komise, ve které působili především architekti jako například: Josef Zítek, Osvald Polívka, Josef Schulz, Josef Fanta, Jan Koula a další. Ti se okamžitě pustili do revize a kontroly

⁴² Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 45.

⁴³ Vilém MRŠTÍK, *Českému lidu* (Mrštíkův manifest), *Národní listy*, 5. 4. 1896.

regulačních plánů a snažili se je upravit či pozměnit, i když během této činnosti již první část Josefova podlehla demolici.⁴⁴

Hlavní snahou Umělecké komise se stala co možná nejširší uchránění historických památek. Nešlo jim primárně pouze o Josefov, měli celopražský záběr, ale v souvislosti s pátou městskou čtvrtí tato skupina vznikla. Velmi často se jejich názory střetávaly s názory městské rady a skoro nikdy neprojeví radní velkou ochotu se návrhy na úpravy regulačních plánů zabývat. Celou situaci ještě více vyhrotil manifest Viléma Mrštíka dodnes stále živý pod názvem *Bestia triumphans* z roku 1897. I když se tento reakční spis týkal především oblastí asanovaných na Malé Straně, Vilém Mrštík kritizoval jednání radních celkově.⁴⁵ Upozorňoval hlavně na jejich lobbistické zájmy a naprostou slepotu vůči historicitě některých budov. Částečně však byla reakce radních na vydání manifestu opačná než by mnozí očekávali. Místo toho, aby se radní, proti kterým výhradně byl spis nasměrován, umírnili a nechali si poradit od Umělecké komise, ještě více ve svých názorech radikalizovali a někteří začali okamžitě prosazovat demolice některých církevních historických staveb. Naštěstí starosta Prahy dr. Podlipný, mimochodem velký sympatizant a podporovatel Umělecké komise radikální přístupy umírnil a podařilo se mu tyto demoliční plány zvrátit.

Článků na obranu asanovaných oblastí se objevilo mnohem víc, ale převážná část se vůbec netýkala přímo Josefova. Nikdo prakticky nehájil polorozpadlé domy. Když už se někdo v takovýchto člancích o Josefovských stavbách zmiňoval, šlo o synagogu, židovský hřbitov nebo jinak významnou stavbu, což byly ojedinělé případy.⁴⁶ Často se ozýval stejný názor a to, že různí odborníci nechtěli, aby na místě bývalého ghetta vzniklo jednotvárné prostředí tvořené unifikovanými vysokými činžáky. O trochu více pozornost věnovali autoři příslušných článků prostředí okolo Staroměstského náměstí, hlavně jeho severní straně. Dále šlo o ulice Kaprovu, Úzkou, Haštalskou a Dlouhou, což je velmi rozporuplné v tom, že právě tyto ulice sice již nepatřily do prostor bývalého ghetta, ale jejich podoba byla na oko prakticky shodná s podobou ulic v něm.

Umělecká komise sice byla samotnou radou města prakticky schválena, i když ne zrovna ochotně, byla přizvána na pomoc s úpravou regulačních plánů. Když je na konci

⁴⁴ Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 47.

⁴⁵ Vilém MRŠTÍK, *Bestia triumphans*, Praha 1897, 27 s.

⁴⁶ Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 48.

června roku 1897 komise skutečně předložila městské radě, velmi se její členové divili. Asanační plán běžel na plné obrátky a legislativně byla sebemenší změna v původních územních plánech velmi složitá, zdlouhavá a musela projít přes Zemský výbor a c.k. místodržitelství, rada města prakticky po několika měsících návrhy umělecké komise zcela zamítla. Jako odůvodnění svého jednání uvedla, že k původním zhotoveným a schváleným plánům měla veřejnost možnost se vyjádřit dostatečně před počátkem regulace. Umělecká komise se po tomto stanovisku ještě snažila své úpravy znovu odůvodnit velice pádnými argumenty, ale po dalším zamítavém stanovisku městské rady na svůj úřad 23. února následujícího roku rezignovala. Hlavním důvodem tohoto rozhodnutí byl pocit marnosti a jakékoliv snahy cokoliv změnit.

Vilém Mrštík se proti asanačním zásahům postavil jak v novinách, tak v časopisu dohromady několikrát. Třetím velkým zásahem byl jeho článek v časopisu Lumír, kde vyzýval studentstvo k demonstracím za zachování severní strany Staroměstského náměstí. V těchto případech již však nešlo o Josefov, kdežto o domy v severní části Staroměstského náměstí. Již v první etapě asanace (kde šlo především o Josefovské ulice) byly zbořeny dva domy s popisným číslem 934 a 935 na Staroměstském náměstí zasahující do nově plánované Mikulášské třídy. Na jejich místě byly v upravené uliční síti okamžitě vystavěny domy nové pro obchodníka F. Šíra. V tento okamžik nešlo o nic nového. Tyto domy byly od začátku plánů zahrnuty do asanačního obvodu. Objevila se snaha vyjmout další tři domy na severní straně z asanačního obvodu kvůli jejich historické hodnotě a ne až tak špatnému technickému stavu. Jenže tato místa již měla přislíbená Městská pojišťovna pro svou novou budovu.

2.11 Ekonomické problémy asanace

V roce 1897 byla provedena demolice v prvních čtyřech stanovených skupinách v Josefově. Tímto zásahem vzniklo 42 nových stavebních míst. Magistrát a asanační kancelář očekávaly velký zájem o nové pozemky. Jejich cena byla nastavena s přihlédnutím k dvacetiletému osvobození od činžovní daně trošku výš než jinde v Praze a rozdělena na tři stupně podle lukrativnosti místa. I když se pár zájemců informovalo na tyto pozemky, očekávaný zájem se zcela jistě nekonal. Pozemky ležely poměrně dlouho, až na menší výjimky, ladem. Magistrát tuto situaci rozhodně neočekával a tak musel rychle vymyslet řešení, jak tuto stavební krizi v Praze řešit. To i proto, aby se nezdiskreditoval před svými občany. Jeho snaha se obrátila znovu k bankovním ústavům. Vyzval je, aby naznačily podmínky, za jakých by byly ochotni převzít zprostředkování prodeje

jednotlivých pozemků. Z oslovených čtyř pouze dvě předložily své podmínky, a to banka Živnostenská a Zemská. Právě ta se snažila propojit svou činnost přímo s obcí Pražskou, a to tím způsobem, že nejprve nadiktovala, které části se přesně zastaví a čím, tedy konkrétní rozložení a počet domů. Šlo jí předně o vybudování třídy od Mikulášského kláštera k nábřeží plus postraní uličky dohromady s padesáti domy. Co se finančních podílů týče, vypadaly následovně: banka by zajistila 60 procent stavebních nákladů, obec Pražská dvacet procent a stavitel rovněž dvacet procent. Po prodeji domu by se čistý zisk z prodeje rozdělil v následujícím poměru: čtyřicet procent bance, dvacet procent obci a čtyřicet staviteli. Tato nabídka Zemské banky se radě města zalíbila, a proto proběhlo mnoho jednání až do roku 1899, kdy byla spolupráce schválena. Jenže problém nastal v okamžiku, kdy banka zjistila, že nejsou všechny pozemky, které požadovala připraveny, tedy ve smyslu dvouleté lhůty vyvlastnění. Celý plán se pozdržel a poté bohužel ztratil na atraktivnosti, proto se k němu nepřistoupilo. Pozornost městské rady se obrátila k bance Zemské, která nabízela ještě výhodnější podmínky včetně výhodných úvěrů pro stavitele, ale i tak nebyl plán takřka využit.⁴⁷

Naopak o několik málo pozemků, které vznikly na severní straně Staroměstského náměstí, mělo okamžitě zájem několik osob především z podnikatelských kruhů a také z řad pojišťoven.

2.12 Bilance asanace

Velice rychle se podařilo prodat pozemky na severní straně Staroměstského náměstí, protože šlo u lukrativní místo. Tyto domy se jejich majitelům rovněž velmi rychle podařilo pronajmout a to přijatelnou činží na to, o jaké šlo místo. Tato situace konečně pomalu rozhýbala prodej i ostatních pozemků v asanovaném prostředí. Na přelomu devatenáctého a dvacátého století totiž v českých zemích a v Praze především panovala stavební krize. Nebyl potřebný kapitál a výstavba nových domů se prakticky na několik let zastavila. Tato krize měla rovněž za následek obrovskou nezaměstnanost dělníků, kteří se tím pádem se svými rodinami ocitli na pokraji možnosti přežití. Zhruba až od roku 1902 se situace začala znovu hýbat. Pomalu se začínalo znovu stavět, k čemuž bylo třeba nových stavebních parcel. Poměrně rychle se podařilo rozprodat veškeré nově vzniklé pozemky v regulovaných oblastech. Stavební krize však i tak značně pošramotila celkový pohled na asanaci v té době a rozhodně nepřispěla k její oblibě ve společnosti.

⁴⁷ Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 48-50.

Úplně nejvíce domů bylo zbořeno v městské části Josefov v prvních letech asanace. Proces pak sice pokračoval dál, ale v jiných asanačních obvodech na Starém a hlavně Novém Městě. Pro první léta byly typické proměny celkového rázu Prahy, tedy především v bývalém ghettu, které to z hygienických podmínek potřebovalo nejvíce. Tato fakta zaznamenal magistrátní sekretář dr. Augustin Stein k roku 1903 a vyplývá z nich, že bylo vystavěno do této doby 67 novostaveb. Asanační zákony byly s několika malými úpravami schváleny na dalších deset let. Poté znova po desetiletích s platností až do roku 1943, ale pochopitelně během první i druhé války se v tomto ohledu nic nedělo. Ve dvacátých a třicátých letech šlo jen o jednotlivé malé proměny na východním okraji Starého Města a tam vytyčeného asanačního obvodu.⁴⁸

Asanaci se v Josefově vyhnulo pouze několik málo staveb většinou historického a náboženského charakteru a část židovského hřbitova. Ale ani ten nezůstal celý. Zachovaná je dnes asi jeho třetina, protože do asanačního plánu byla i přes značné protesty zahrnuta jeho severní a jihozápadní část. Značnou plochu bývalého židovského hřbitova překryla stavba Umělecko-průmyslového muzea. Dále zůstalo stát několik synagog a také budova bývalé židovské (též Maiselova) radnice z roku 1577.⁴⁹ Zbourána byla Nová, Cikánská i Velkodvorská synagoga. Dalších šest synagog (Maiselova, Klausová, Pinkasova, Španělská, Staronová a Vysoká synagoga) zůstalo před asanací ušetřeno. Staronová synagoga, postavená v poslední třetině třináctého století, se okamžitě stala tím nejvíce duchovním prostorem ghetta a tuto funkci plní dodnes. Nedokázaly ji narušit ani asanační práce v jejím těsném okolí.⁵⁰

Při hodnocení plusů a mínusů asanace je třeba se odpoutat od dnešního vědění o památkové péči a vyvozování názorů pod vlivem dnešních znalostí, protože tehdy byly jiné. Velmi důležitým faktem rovněž zůstává a často bývá opomíjeno, že nešlo pouze o domy bývalého židovského ghetta, ale stejně tak o domy původně křesťanských majitelů.

Před asanací měl Josefov velmi specifickou půdorysnou podobu, ve které se odrážel mnoha staletí trvající zvláštní historický vývoj konkretizovaný především tím, že šlo o uzavřené židovské ghetto. Během asanace byla tato specifická půdorysná situace bohužel na některých místech porušena. To lze považovat za poměrně velkou škodu, protože taková místa jsou dnes v Evropě již velkou zvláštností. I přes značné zásahy zůstala

⁴⁸ Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 53.

⁴⁹ Jiřina CHRASTILOVÁ, *Zlomky z židovské Prahy*, Praha 2014, s. 29.

⁵⁰ Pavel AUGUSTA (ed.), *Kniha o Praze I*, Praha 1998, s. 20.

například Kaprova ulice prakticky ve svých středověkých vymezeních.⁵¹ Dále zůstala ušetřena oblast Na Františku v okolí Anežského kláštera. To dokazuje, že se regulační plán zaměřil hlavně na severovýchodní sektor Starého Města.⁵²

Co naopak rozhodně nekopírovalo žádnou historickou předlohu minulého prostoru, bylo proražení dnešní Pařížské třídy. Šlo o zcela nově koncipovanou uliční osu, na kterou padla značná část bývalého josefovského prostoru. Viditelnou předlohou pro toho asanační rozhodnutí byla Hausmannova koncepce pařížských bulvárů nebo rozlehlý vídeňský okruh města Ringstrasse. V Pražské situaci toto provedení uliční sítě tehdy způsobilo mnoho společenského odporu a i dnes se ještě najdou nesouhlasné názory. V původní verzi se dokonce uvažovalo s propojením Pařížské třídy dokonce až na Letnou. K tomuto plánu však nedošlo. To je asi dobře, protože by zcela proměnil pohled na pražské historické centrum. Šlo konkrétně o plán na průkop Letenského návrší, kde měl vzniknout zcela nově koncipovaný prostor. Tento plán vypracoval profesor Jan Koula a návrh předložil k soutěži v roce 1906. Spolu s celkovým pohledem na Staré Město šlo ještě o hledisko prostoru. Kvůli tomu, že byla nová třída velice rozlehlá, ubylo prostoru dalším nově vzniklým stavebním parcelám a u některých to způsobilo stíněný dojem. U zbytku uliční sítě se projevuje snaha zachovat historickou tradici. Lze to označit oproti zbytku regulací evropských měst za poměrně málo radikální a uvážený zásah respektující historickou tradici.⁵³

Dalším možným problémem byla proměna panoramatického rozložení budov v asanovaném Josefově. V původní zástavbě měly určité výškové nadhodnocení synagogy. Stejně tak se toto praktikovalo u církevních staveb (kostelů, klášterů), které stály o nepatrnou míru výš než ostatní stavby a dávaly tím najevo svou důležitost a svrchovanost. Prakticky to fungovalo tak, že významné stavby nebyly nikdy na oko pohlceny okolní zástavbou.⁵⁴ Jenže s lukrativností nově vzniklých pozemků v regulovaném prostoru se tato dominance historicky významných a náboženských staveb zcela proměnila, což nese

⁵¹ Jiřina CHRASTILOVÁ, *Zlomky z židovské Prahy*, Praha 2014, s. 23.

⁵² Svatopluk VODĚRA, *Architektonicko-urbanistické zhodnocení výsledků asanace*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 57-95, s. 57.

⁵³ Svatopluk VODĚRA, *Architektonicko-urbanistické zhodnocení výsledků asanace*, s. 59.

⁵⁴ Jakub PAVEL, *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století*, in: *Sborník archivních prací*. Praha: Archivní správa ministerstva vnitra ČSR, roč. 25, č. 1, 1975, s. 261

následky na dnešním panoramatickém pohledu této části Prahy.⁵⁵ Pro nejlepší porovnání slouží dnes původní fotografie a malby Josefova zhotovené těsně před asanací.

Poslední velmi značnou proměnou byla sociální stránka asanace. Ještě před asanačními pracemi se totiž proměnilo vlastnictví u většiny asanovaných domů. S tím úzce souvisí fakt, že většina původních obyvatel Josefova se musela odstěhovat do náhradního bydlení. Proměnila se tak zcela komunita tohoto prostředí. Z dříve uzavřeného ghetta obývaného výhradně Židy se postupně stalo místo pro život většinou těch nejchudších obyvatel Prahy. Těsně před rozhodnutím o asanaci vypadala situace u velkého množství domů tak, že jednu stavbu vlastnilo několik různých majitelů. Toto specifikum má své kořeny ještě v době židovské historie místa, ale mnohem více se rozmohl právě po zrušení ghetta. S asanací se však znovu sociální stránka této čtvrti proměnila a vrátily se sem mnohdy movitější rodiny ať už křesťanských majitelů, ale mnohdy také židovské rodiny. Nová zástavba měla totiž především reprezentovat to nejmodernější a nejlepší, co v Evropě existovalo a dá se říci, že se splnil požadavek rady města na to, aby se z tohoto prostoru stalo výstavní místo. Celkově se zalidnění Josefova snížilo prakticky na třetinu před asanační situace, což místu jistě prospělo. Na druhou stranu však město přišlo o velmi významný a specifický ráz minulé komunity.

Velmi často je pražský magistrát kritizován za slepé ničení historických památek. Několik jejich rozhodnutí opravdu lze považovat za nerozumná a hlavně nenávratná ve smyslu toho, že Praha přišla o velmi cenný historický artefakt. Ale na druhé straně oni ještě neznali a nemohli tedy uplatnit památkovou péči v dnešním slova smyslu a jejich názor se mohl, a velmi často tomu tak bylo, od toho našeho značně lišit. Neustále je třeba si připomínat, že mezi našimi dnešními a jejich názory je minimálně sto let. Ale lze rovněž říci, že asanační události a změny přispěly právě ke vzniku a vývoji památkové péče, jak ji známe dnes.

⁵⁵ Svatopluk VODĚRA, *Architektonicko-urbanistické zhodnocení výsledků asanace*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 59.

3 Vídeň – vzor asanace pražské

3.1 Historie urbanistických koncepcí 19. století v Evropě

Devatenácté století především pak jeho druhá část byla pro střední Evropu charakteristická především velkým ekonomickým a průmyslovým rozkvětem. Evropa tak měla velikou míru prosperity a velké investice se projevily mimo jiné velmi silně právě v odvětví nové výstavby a proměny podoby evropských měst. Nešlo rozhodně jen o obyčejné domy, i když bytová situace byla velmi špatná a nedostačující. Velmi často však tyto investice proudily naopak do výstavby okázalých veřejných budov, z nichž většina dnes figuruje na seznamech významných historických památek.

Druhá polovina devatenáctého století byla pro většinu evropských zemí charakteristická velmi rychlým a velkým přírůstkem obyvatelstva. Zároveň s tím se však v této době objevilo mnoho problémů hospodářského a sociálního charakteru.⁵⁶ Lidé na venkově poměrně často volili možnost odchodu za prací do velkých měst, v českých zemích především do Prahy, ale také Vídně. Opustili většinou vše, co měli a vydali se za nejistou budoucností do města. Zároveň se města v tomto období proměňovala v moderní místa. Modernizace se dotkla takřka všech záležitostí. Od nové výstavby obydlí a nového typu obytných staveb, po zlepšování hygienické situace, budování kanalizace a zavádění technických vymožeností pro zlepšení životních podmínek co nejširšího okruhu lidí. Celkově lze tento proces označit jako urbanizace. Jenže lidé odcházeli do měst především v době, kdy vrcholí průmyslová revoluce. Poměrně často se tedy stávalo, že si o mnoho nepolepšili a ve velkém městě opět žili spíše v nižších vrstvách společnosti především v letech stavební krize. Dalším problémem byla nedostačující bytová situace. Na druhé straně díky zvýšení výroby a tím pádem zvýšení zisků začala velká modernizace měst. Stavěly se nové silnice, obytné domy i instituce a kulturní centra.⁵⁷

Jiná evropská města přistoupila k modernizaci a přestavbě o několik desítek let dříve. Mnoho z nich, tak jak je známe dnes, vznikla do této podoby právě během devatenáctého století. V této době rostla města nejen do prostoru především v podobě nových průmyslových předměstí, ale rovněž se zbavovala středověkých bezpečnostních a opevňovacích systémů. Některé evropské metropole, z nichž většina byla zároveň i

⁵⁶ Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR – Jiří MUSIL, *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha – Litomyšl 2002, s. 129.

⁵⁷ Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR – Jiří MUSIL, *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, s. 133.

hlavním městem země, byly v této době upravovány, aby vyhovovaly svou velikostí i uspořádáním, a to velmi často znamenalo značné zásahy do jejich historických částí. Zvláštním příkladem mohou být třeba řecké Athény. Město, které se stalo po řeckém boji o nezávislost na Turecku hlavní metropolí země. V roce 1834 se ve skutečnosti skládalo pouze z posvátné metropole a menšího sídla pod ní. A tak se musela pro potřeby nového hlavního města okamžitě začít plánovat velká stavební realizace. Město se zároveň stalo novým sídlem krále Otty I., což byl syn bavorského vévody Ludvíka I. Tím pádem se na realizaci podíleli přímo architekti a urbanisté vzdělaní na berlínské akademii Eduard Schaubert a Stamatios Kelantes.⁵⁸ Ani stav památek nešlo označit za dobrý, protože byly po staletí spíše rozkrádány než spravovány a chráněny. Akropoli se plán přestavby vyhnul, ale některé památky jako například athénská svatá cesta musela nakonec ustoupit nově realizované metropoli.⁵⁹

Dalším městem, kde hrála v této době přestavba hlavní roli, byl Hamburk. Po změně námořních koridorů se město stalo jedním ze dvou hlavních evropských přístavů spolu s Amsterdamem. Již v roce 1832 byla dokončena nová realizace prostoru po bývalém hradebním opevnění, které příliš obepínalo historické jádro města. Celý tento proces by byl přitom ještě dříve hotový, ale město bylo během napoleonských válek obsazeno Francouzi. Patřilo tak k velmi rychle se urbanisticky rozvíjejícím městům, avšak rychlý vývoj byl bohužel přerušeno rozsáhlým požárem v roce 1842, který zničil asi třetinu historického jádra. Okamžitě po ničivém požáru však anglický architekt William Lindley předložil spolu se svými spolupracovníky návrh na obnovu města, který rada jednohlasně schválila. Největší důraz kladla skupina architektů na rychlou obnovu uliční sítě, která měla být o mnoho širší, ale zároveň měla kopírovat a navazovat na zbytky nezničené požárem. Centrem oblasti se stala budova burzy, která jako jedna z mála zůstala požárem neponičena. Podobná situace velké a velmi rychlé obnovy po ničivém požáru představoval o něco dříve Londýn již v roce 1666.⁶⁰

V Praze začal tento proces velké modernizace historického centra města sice o nějakou dobu později než v ostatních evropských městech, ale neznamenalo to, že by se tady modernizační snahy vůbec neobjevovaly. Jednou z velmi modernizačních osob byl pražský místodržitel hrabě Chotek, který nechal již v roce 1800 zasypat příkopy v oblasti původních hradeb. Na jejich místě nechal vybudovat honosná korza (dnes známé jako Na

⁵⁸ Jiří HRŮŽA, *Vývoj urbanismu II*, Praha 1996, s. 213.

⁵⁹ Jiří HRŮŽA, *Vývoj urbanismu II*, s. 213.

⁶⁰ Jiří HRŮŽA, *Vývoj urbanismu II*, s. 215-217.

Příkopech a Národní třída). Praha však nebyla v našem prostředí jediným velkým městem pracujícím na své modernizaci. V Brně existovaly plány na modernizační úpravy již na počátku devatenáctého století.⁶¹

3.2 Paříž

Příkladem dokonalé přestavby metropole byla a dodnes zůstává Haussmannova realizace Paříže. V čele země stál synovec Napoleona Bonaparte Napoleon III., který osobně navštívil mnoho evropských ale i zaoceánských metropolí a od samých počátků své vlády prosazoval názor změnit Paříž v jednu z takových moderních metropolí. Na samém počátku jeho plánů bylo několik důležitých výnosů z let 1851 až 1852 týkajících se především vlastnictví pozemků pro budoucí úpravy města. Měly patřit pod správu státu nebo být popřípadě vyvlastněny v potřebných zónách.⁶² Samotnou realizací pověřil Napoleon III. prefekta barona Georgese – Eugéna Haussmanna. V roce 1853 předložil sám Napoleon III. Haussmanovi svůj plán toho, jak by měly vypadat nově upravené části měst přímo se zakreslenými novými širokými bulváry. Prefekt si kolem sebe ihned utvořil skupinu spolupracovníků, kteří mu s mohutnou realizací pomáhali. Celý plán finančně zajišťovaly především banky formou různých dividend. Na přestavbě Paříže se realizovala velká část venkovské šlechty, která raději vkládala peníze do vzdálené Paříže, kde nechávala své investice zhodnocovat na modernizačních plánech. Banky tedy často sjednávaly potřebný kapitál právě na venkově. Napoleon III. měl tuto situaci s kapitálovým vlastnictvím bank velmi dobře promyšlenou a snažil se těmito kroky stabilizovat ekonomickou situaci v zemi.⁶³

Jedním z důvodů potřeby přestavby hlavně uliční sítě města byly po několikráte se opakující epidemie cholery a rovněž revoluční události z roku 1848, kdy bylo zjištěno, že úzké a spletité ulice usnadňují povstalcům možnosti obrany v podobě stavby barikád.

O velkoleposti celého projektu svědčil fakt, že bylo před samotnou přestavbou z centrální části města vystěhováno asi 350 tisíc většinou chudších obyvatel. V historickém jádru byla zbořena skoro polovina původních staveb a takřka padesát kilometrů původní silniční sítě. Z asanované oblasti měla zmizet především všechna chudinská místa. Místo nich se stavěly nové radnice, divadla, nemocnice, obytné domy a na mnoha místech rovněž

⁶¹ Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR – Jiří MUSIL, *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha – Litomyšl 2002, s. 141.

⁶² Jiří HRŮZA, *Vývoj urbanismu II*, Praha 1996, s. 218.

⁶³ Jiří PEŠEK, *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850-1921*, Praha 1999, s. 57.

parky s dostatečným prostorem zeleně. Nové bulváry měly v té době nadnormativní rozměry, protože běžně zabíraly šířku až sedmdesáti metrů. Nesporná byla i vojenská strategie nových bulvárů. Měly být dostatečně široké pro rychlé přesuny francouzského vojska a také měly svou přehledností zabránit případným povstáním, kde se často bojovalo barikádovou formou. Přední funkcí rovněž zůstávala výstavnost a monumentalita celého projektu. Právě nové pojetí soustavy bulvárů se stalo vzorem pro mnohé další metropole, které po francouzském vzoru přestavovaly svá historická centra. Příklady takových zemí najdeme nejen v Evropě (Toulouse, Marseilles, Avignon, Brusel, Vídeň, Praha nebo Barcelona) ale i za oceánem například v Mexiku, kde nechal císař Maxmilián vybudovat novou městskou osu, která je hlavní třídou dodnes.⁶⁴

Vzorem pro ostatní evropská města se Paříž stala rovněž v organizaci státní správy, která úzce souvisela s přeměnou metropole a dále pak v otázce finančního zajištění celé plánované akce. Celý projekt byl velmi finančně náročný a podílelo se na něm několik složek. Část financoval stát a část zajištění proběhla například v podobě půjček od velkých bankovních institucí.⁶⁵ Právě špatná finanční situace a nedostatek prostředků byly odvrácenou stranou celého projektu a kvůli tomu se několikrát dostal do těžké situace. Přesto šlo o jednu z největších akcí, která se stala velkým vzorem pro další metropole především v otázce organizační. Vyčerpání finančních prostředků dovedlo nakonec k rezignaci prefekta a hlavního organizátora celé akce Haussmanna. Jako další stinný dopad lze považovat to, že se město velice málo staralo o chudé obyvatelstvo nucené se před regulací vystěhovat často do malých vesnic, které již nepatřily přímo k Paříži. Nešlo o pařížská předměstí, ale malé obce, které stály prakticky ještě za hradbami.

Již od roku 1871 probíhaly v Paříži diskuze o možné výstavbě metra. U příležitosti světové výstavy v roce 1900 bylo otevřeno prvních několik stanic a do roku 1914 měly jeho tratě dokonce již přes osmdesát kilometrů.⁶⁶

3.3 Vídeň před proměnou

I když nepatřila Vídeň svou velikostí mezi přední metropole Evropy, podle počtu obyvatel se nacházela na třetí příčce v Evropě. Vedle toho to bylo hlavní město rozsáhlé

⁶⁴ Jiří HRŮZA, *Vývoj urbanismu II*, Praha 1996, s. 219.

⁶⁵ Jiří PEŠEK, *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850-1921*, Praha 1999, s. 58.

⁶⁶ Jiří PEŠEK, *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850-1921*, s. 62.

Habsburské monarchie a po dlouhá staletí rovněž hranicí mezi střední Evropou a kulturním světem východní Evropy.

Již Karel VI. v roce 1716 se snažil prosadit plán na zrušení hradeb a propojení sevřeného historického jádra města s jeho předměstími. Sevřenost historického jádra bránila většímu stavebnímu rozvoji a rychle se rozšiřující předměstí zase nepůsobila stavebně nikterak okázale. Přesto se tu však nacházelo několik staveb, které měly jasnou a velkou estetickou hodnotu. Tou nejvýstavnější v této oblasti byl zcela jistě Belveder, dnes fungující především jako muzeum umění. Dohromady tvořil Belveder soustavu dvou velikých výstavních paláců propojených velmi rozlehlou zahradou. Na projektu a stavbě se podílel roku 1714 až 1723 architekt Johann Lukas von Hildebrandt a celý projekt byl vytvořen na oslavu prince Evžena Savojského a jeho vojenských úspěchů při boji s Turky, který sám pozemek koupil a nechal stavbu vybudovat. Po jeho smrti odkoupila celý objekt Marie Terezie, ale nikdy ho nevyužívala. Stavba je vybudována v barokním stylu.

Prakticky tam kde končily hradby, začínal na pohled venkov. Snahu vytvořit z Vídně výstavní evropskou metropoli, však přerušily na nějaký čas napoleonské války, během kterých byla ale odstřelena část jihovýchodního opevnění, což se dalo považovat za první krok na cestě k přestavbě centrální Vídně. Do té doby se uvnitř hradeb nacházelo to nejdůležitější a nejcentrálnější vedení monarchie a k tomu pouze zástupci té nejbohatší vrstvy. I tak byla hustota osídlení obrovská. Vše ostatní sídlilo za hradbami, kde vznikl poměrně široký nevyužitý prostor, kterému se říkalo glacis. Ten nechal Josef II. ještě jako spoluvládce proměnit v zelená místa a odpočinkové zóny. Od roku 1786 se tu podařilo vytvořit stromové aleje a místo se tak stalo velmi oblíbeným odpočinkovým cílem obyvatel vnitřní Vídně.⁶⁷ Stavět se v tomto prostoru však nesmělo.⁶⁸ Během revolučního roku 1848 se znovu prosadila vedle odpočinkové funkce i funkce vojenská a to během pouličních nepokojů.⁶⁹ I přesto měl tento prostor skvěle nakročeno k celkové proměně. Na druhé straně tedy, z venku glacis, měl tento prostor především hospodářský charakter. Konaly se tu trhy, ukládalo se například dřevo a rostly tu postupně různé administrativní budovy, pro které již nezbylo ve vnitřním městě místo.

⁶⁷ Jiří KUPKA, *Historie vídeňské Ringstrasse*, in: *Urbanismus a územní rozvoj*, roč. 13, 4/2010, s. 9.

⁶⁸ Veronika DOSPĚLOVÁ, *Ringsrasse jako výkladní skříň monarchie. Politicko-sociální aspekty přestavby Vídně na přelomu století* (bakalářská diplomová práce), Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Praha 2010, s. 17.

⁶⁹ Carl E. SCHORSKE, *Vídeň na přelomu století*, Brno 2000, s. 48.

Ve druhé polovině devatenáctého století se začala Vídeň velmi rychle efektivně rozvíjet, sice o něco později než ostatní evropská města, ale neméně významně. Do města tím pádem přicházelo mnoho lidí za prací, výjimkou nebyli ani ti z českých zemí. Bytová situace ve Vídni byla zcela jistě nedostačující. Architekt Ludvík Förstel vypracoval v letech 1839 až 1856 osm různých koncepcí na úpravu historického centra. Bylo velmi logické, že se císař František Josef I., přibližně deset let po začátku své vlády, zaměřil právě na tuto záležitost. V roce 1857 byl v tisku zveřejněn jeho dopis Alexandrovi Bachovi, ve kterém oznamoval své rozhodnutí na zbourání hradeb a rozšíření vnitřního města. Učinil tímto velmi významný krok, protože prakticky předal dosud vojenský prostor k užívání civilním potřebám.⁷⁰ S vojenským prostorem však byla situace poměrně složitá a dohoda s vojenskými institucemi velmi zdoluhavá. Nechtěly totiž zrušit opevňovací systém a neustále zdůrazňovaly jeho nutnost a nepostradatelnost. Tento problém vyřešil až sám císař František Josef I., který předal ministerstvu vnitra 20. prosince roku 1857 nejvyšší přípis v němž definitivně rozhodl o rozšíření vnitřního města a zrušení fortifikačního systému bez ohledu na přání vojenských institucí. Těm ponechal pouze příslib vybudování třech nových kasáren v nově upraveném prostoru.⁷¹

Zároveň s veřejným dopisem ustanovil císař také Komisi pro městský rozvoj, která měla plánovat výstavbu a spravovat tento prostor. V tomto dopise se rovněž již objevila myšlenka na vytvoření okružní třídy kolem centrální části města po vzoru pařížských bulvárů. Území zbořených hradem měly od počátku nahradit okázale pojaté veřejné budovy. Ne všude se tato myšlenka setkala okamžitě s nadšenými reakcemi. Například zástupci armády viděli pořád v opevnění důležitou obranou funkci. Bylo totiž v nedávné době během hrozícího tureckého nebezpečí v roce 1703 dokonce rozšířeno o tzv. Gürtel. Šlo o další velmi mohutné opevnění, které po celé délce obepínalo původní hradební systém. Jednoduše si jej lze představit tak, že šlo o další kruh kolem původních kruhově vystavěných středověkých hradeb. Na výšku měl Gürtel čtyři metry.⁷²

Po nezdařeném atentátu na Františka Josefa I. z 18. února roku 1853 se panovník jako vyjádření svého díku rozhodl nechat postavit Votivní kostel, který dnes stojí v těsném sousedství Ringstrasse poblíž budovy univerzity. Nechal vyhlásit sbírku na stavbu tohoto chrámu. Vybralo se 300 tisíc zlatých, za které byla stavba postavena. Tzv. pamětní kostel

⁷⁰ Carl E. SCHORSKE, *Vídeň na přelomu století*, Brno 2000, s. 49.

⁷¹ Jiří KUPKA, *Historie vídeňské Ringstrasse*, in: *Urbanismus a územní rozvoj*, roč. 13, 4/2010, s. 8.

⁷² Jiří PEŠEK, *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850-1921*, Praha 1999, s. 63.

byl vystavěn v neo-gotickém stylu architektem Heinrichem von Ferstelem, ale jako stavbyvedoucí se na této stavbě podílel Josef Zítek. Právě on se učil u architektů Eduarda van der Nülla a Augusta Sicard von Sicardsburga, kteří se podíleli na stavbách na Ringstrasse především na budově opery. Zítek se naopak později podílel na některých stavbách v rámci pražské asanace a její následné nové výstavby. Kostel byl vystavěn z pískovce a dodnes patří k nejvýznamnějším stavbám svého druhu. Otevřen byl sice až v roce 1879, ale i tak by nechal označit za první stavbu na Ringstrasse.

Již v polovině padesátých let bylo rozhodnuto, že prostory, kde se nacházelo opevnění, nebudou nadále ve vlastnictví armády. Město si však s nimi nemohlo manipulovat, jak si původně představovalo. Bylo donuceno si tyto pozemky darované k využívání armádě, odkoupit zpět. V roce 1857 vydal císař rovněž rozhodnutí o stržení hradebního komplexu. V roce 1858 byla na příkaz Františka Josefa I. vypsána architektonicko-urbanistická soutěž na budoucí podobu nově vzniklého prostoru. Celkem se do soutěže o konečnou podobu vybralo osmdesát pět návrhů. Od počátku byly stanoveny přesné podmínky toho, jaké budovy musí v nově pojatém území stát. Armáda si například vymohla kvůli případné obraně několik opevněných kasáren a armádní velitelství, policie dále několik policejních stanic. Jinak šlo převážně o přesně stanovené veřejné instituce.⁷³

Všechny projekty zaslané do soutěže byly na čtrnáct dní vystaveny k nahlédnutí veřejnosti v galerii Akademie výtvarných umění ve Vídni, podobně jako tomu bylo před asanací v Praze, kde byly vystaveny pouze vítězné návrhy. Porota následně vybrala deset nejvíce vyhovujících plánů přestavby a následně po dalším posouzení zúžila výběr na tři bez udání pořadí.⁷⁴ Žádný z nich nevyhovoval ve všech bodech a představách. Většinou v plánu něco scházelo. Například ve vůbec nejlépe hodnoceném plánu architekta Ludvíka Förstela se počítalo s mnoha úpravami včetně předměstí Vídně, ale chyběl tam zcela zásadní prostor budoucí Okružní třídy. S tímto prostorem naopak od počátku svých úvah pracovali dva největší profesori architektury té doby Eduard van der Nüll a August Siccard von Siccardsburg. Ti obsadili se svým plánem následující místo a kladli důraz především právě na řešení soustavy veřejných budov a bulvárů na místě minulého opevnění. Po této soutěži porota ustavila výbor ze tří svých členů a tří jmenovaných autorů vítězných návrhů, kteří dostali za úkol vypracovat nový komplexní plán. Schválen byl po několika změnách

⁷³ Jiří HRŮZA, *Vývoj urbanismu II*, Praha 1996, s. 221.

⁷⁴ Jiří KUPKA, *Historie vídeňské Ringstrasse*, in: *Urbanismus a územní rozvoj*, roč. 13, 4/2010, s. 10.

v roce 1859, ale i tak nebyl ještě stále konečný. Například se zde počítalo s výstavbou centrálního vojenského cvičiště a ani seznam veřejných budov nebyl ještě kompletní. V praxi se tedy na plánování a výstavbě Ringstrasse podíleli především příslušníci bohaté vrstvy a svobodných povolání, kteří si ji vlastně stavěli pro sebe. Plánovali si zakoupit nově vytvořené parcely a postavit si zde svá sídla.⁷⁵

3.4 Bourání hradeb

Na mapách nakreslených před zbouráním, například na té z roku 1844 je skvěle vidět jak mohutný prostor hrady zabíraly. Vnitřní město tak zůstávalo zcela izolováno od rychle se rozvíjejícího předměstí, které kvetlo hlavně do prostoru a zcela obtočilo hradební pás.

O bourání vojenského opevnění rozhodl definitivně císařský výnos z prosince roku 1857. Ale jejich zbourání by bylo stejně nevyhnutelné. S prostorem, na kterém stály, se již počítalo v plánovaných úpravách a to především s ohledem na vytvoření nových komunikací pro propojení předměstí s centrálním městem, které bylo do této doby velmi nevyhovující. Několik let předtím byla centrální Vídeň propojena s okolními předměstími. Tady se situace mezi Vídní a Prahou značně liší, protože předměstí patřila samosprávně k Vídni, i když byla zatím oddělena hradbami. Na rozdíl od toho v Praze tvořili tzv. předměstí naprosto samosprávné celky, které měly svou radnici a další správní organizace. Pražská předměstí se začala v Praze samosprávně připojovat až na přelomu devatenáctého a dvacátého století. Dříve samosprávná předměstí byla nyní administrativně plnohodnotnou součástí Vídně avšak oddělena stále ještě neprostupnými hradbami. Již po několik let probíhala také snaha odsunovat čím dál větší část z kapacitních důvodů mimo centrální historické jádro, kde pak žila opravdu pouze hrstka vybraných rodin vysokého původu a sídlil samozřejmě císař. Již tak vůbec nešlo v této době říci, že by za hradbami žila pouze chudší vrstva obyvatelstva, protože centrální část města tvořila velmi malou plochu.⁷⁶

⁷⁵ Carl E. SCHORSKE, *Vídeň na přelomu století*, Brno 2000, s. 47.

⁷⁶ Jiří PEŠEK, *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850-1921*, Praha 1999, s. 65.

Na místě druhého pevnostního valu zvaného Gürtel byla během výstavby vybudována zcela nová okružní komunikace spojující efektivně předměstí s centrem města.⁷⁷

Jedním z odpůrců takto rázného kroku zůstávala armáda, která si tedy aspoň vynutila určité prostory v novém architektonickém plánu pro své instituce. Stejně tak se od začátku počítalo s několika místy určenými pro potřeby vídeňské policie.

Bourání hradeb se tedy nechá ve Vídni považovat za jeden z kroků celkové modernizace a přestavby města.

3.5 Financování přestavby

Aby mohl být celý projekt co nejvíce nezávislý na politickém vlivu a situaci, od začátku se jeho realizace řídila na třech základních podmínkách. Nejprve na soutěži, kam se mohl přihlásit kdokoli se svým plánem. Následně ty vítězné vybrala nezávislá komise složená z představitelů různých oborů a za třetí byl vytvořen fond, který zajišťoval finanční správu celého velikého projektu. Důležitým faktem bylo, že fond celý projekt financoval bez použití daní. Fungoval nezávisle na státní pokladně, tudíž nebyl ohrožen jejím případným špatným stavem a nepodléhal ani dohledu účetního dvora. Prostor glacis zůstal v majetku ministerstva vnitra, to se hodilo císaři. Jako celek tento proces netrpěl soukromými zájmy jednotlivců a dvoru se tak dařilo lépe zasahovat do jeho správy. Parcely se rozprodávaly soukromníkům, ale celý tento obchod podléhal rozhodnutí fondu. Dále fond rozdělával pozemky určené na veřejné prostory, jako jsou parky, školy a tak dále, městu Vídni. Ta za ně platit nemusela. Podařilo se zapojit do financování venkovskou šlechtu, která si raději zakoupila pozemky ve Vídni, kde měla větší šanci na jejich zhodnocení i přes většinou větší pořizovací hodnotu. Do celého koloběhu byly zapojeny ještě banky.

Tento systém se zcela odlišoval od následné situace v Praze. Té se nepodařilo tento prostor tak dobře majetkově zorganizovat a musela si jako město bývalé vojenské pozemky vykupovat.⁷⁸

⁷⁷ Jiří HRŮZA, *Vývoj urbanismu II*, Praha 1996, s. 223.

⁷⁸ Jiří KUPKA, *Historie vídeňské Ringstrasse*, in: *Urbanismus a územní rozvoj*, roč. 13, 4/2010, s. 11.

3.6 Výstavba moderní okružní třídy

Celou dobu přestavby a nové výstavby Vídně byli u politické moci liberálové, kteří se značně myšlenkově i svými činy na této velké akci podíleli.

Plán měl již od roku 1859 jasnou podobu a začalo se tedy se samotnou realizací přestavby. Součástí celého plánu na přeměnu Vídně bylo i několik regulačních zásahů v historickém jádru města především v zájmu zlepšení dopravních podmínek. Další snahou bylo eliminovat nebezpečí povodní v okolí Dunaje. Od roku 1810 se objevilo několik regulačních plánů dunajského toku, které měly eliminovat především mnoho převážně bahnitých a mnohdy slepých ramen do jednoho velkého toku, který by vodu rychle odváděl pryč z města. K samotné regulaci však došlo až okolo roku 1875 a v souvislosti s tím byly vytvořeny náplavky kolem jeho břehů. Ani tyto úpravy však ještě nedokázaly povodním zcela zabránit a po několika ničivých záplavách bylo koryto Dunaje ještě více upraveno. U příležitosti takto mohutné výstavby byl vytvořen a vydán v roce 1859 nový stavební řád, který například reguloval výšku nových budov nebo nařizoval to, jak měla být budována infrastruktura. Přestavba však nezačala ihned. Až do roku 1866 se stále ještě pracovalo na nových katastrálních výměrech předměstí, ale zároveň se již čile stavěla nová vídeňská Okružní třída, která byla již 1. května roku 1865 slavnostně otevřena.

Ringstrasse měla dohromady čtyři kilometry včetně navazujícího nábřeží pak něco málo přes pět kilometrů a zaujímal šířku o padesáti sedmi metrech.

Do plánovaných úprav bylo zahrnuto rovněž císařské sídlo. K tomuto plánu byl přizván architekt Gottfried Semper v roce 1870. Úpravy se týkaly především prostoru před samotným hradem, kde architekt vytvořil plán pro Císařské fórum a dvě nová křídla Hradu, kde se měla nacházet dvě nová muzea a pomník Marie Terezie. Stavět se začalo až v roce 1881 a to jižním křídlem Hradu, které však bylo dokončeno až v roce 1914. Severní křídlo mělo být zakončeno velkolepými vítěznými oblouky, to se však nestihlo zahájit před první světovou válkou a k jeho výstavbě již nedošlo.⁷⁹

V souvislosti s odklonem Dunaje do uměle vytvořeného kanálu a budováním náplavek se ve Vídni stavělo rovněž nové Nábřeží France Josefa podél nově zbudovaného kanálu.

⁷⁹ Jiří HRŮZA, *Vývoj urbanismu II*, Praha 1996, s. 224.

Veškeré stavební úpravy a výstavba nových objektů se samozřejmě neudály okamžitě během několika málo let, ale protáhly se prakticky na tři desetiletí. Během nejranějších úprav bylo vytvořeno velké množství lukrativních stavebních parcel, které byly podobně jako v Praze určeny k prodeji. Dále byly vystavěny hlavně původně plánované reprezentativní veřejné budovy a některé policií a armádou požadované objekty, ne však všechny původně zamýšlené. Celkově byl vytvořen výstavní a reprezentativní prostor širokých bulvárů proložený odpočinkovými a parkovými zónami.

Dohromady bylo vystavěno přes pět set nových veřejných i soukromých staveb. Spolu s tím bylo vytvořeno asi devadesát nových náměstí a ulic. Úpravy samotného historického jádra lze označit termínem asanace především kvůli úpravě velmi zalidněného prostoru, kterému se po všech stránkách tímto velmi ulehčilo. V historickém jádru města se často přistupovalo i k úpravám jednotlivých domů, protože to jejich technický stav na rozdíl od pražského Josefova dovoloval. Takto bylo upraveno skoro tři tisíce domů a dalších tisíc pět set postaveno nově.⁸⁰ Pro ostatní stavební akce na Ringstrasse se termín přestavby ani asanace moc nehodil. Šlo totiž především o zkrášlení tohoto prostoru a tím celého rázu města a to již ve své době.⁸¹

Co se architektonického stylu výstavby Ringu týče, dostaly prostor především historizující slohy. Nejvíce se pak využilo baroka. Nešlo však o jejich původní podobu, pro potřeby Ringu byly často v určitém slova smyslu upraveny. Někdy se hovoří i o svébytném „Ringstrassenstil“.⁸² Celý prostor byl naplánován tak, aby strhával pozornost do svého středu a měl tak upozorňovat především na centrální budovy tyčící se kolem centrálního prostoru neboli korzu. Jedním z hlavních projektantů tohoto prostoru se stal Ludwig von Föster. Staré město však nebylo propojeno s okolním prostorem. Naopak nová třída ho zcela odřízla a vytvořila z něj úplně svébytný prostor. Co dříve představovalo vojenské oddělení, nyní působilo jako sociologická hranice mezi jednotlivými obyvateli a jejich prostory.⁸²

Budovy reprezentativního charakteru měly funkce politické, kulturní a vzdělávací. Církevních staveb se tu sice mělo nacházet mimo Votivního kostela méně než těch ostatních, ale i přesto si katolická církev v Habsburské monarchii uchovávala svůj velký vliv.

⁸⁰ Jiří HRŮZA, *Vývoj urbanismu II*, Praha 1996, s. 223.

⁸¹ Carl E. SCHORSKE, *Vídeň na přelomu století*, Brno 2000, s. 47.

⁸² Carl E. SCHORSKE, *Vídeň na přelomu století*, s. 52.

Každá z těchto centrálních budov byla vystavěna v jiném historizujícím slohu, podle toho, který nejlépe odpovídal její funkci. Radnice byla vystavěna ve velkolepě pojatém gotickém stylu a realizována v letech 1872 až 1883. Dvorní divadlo v raně barokním stylu, který měl svou estetickou hodnotou stírat názorové rozdíly mezi jeho návštěvníky tedy mezi starou aristokratickou třídou a novou buržoazní elitou.⁸³ Jeho stavba byla dokončena v roce 1888 a přesunulo se sem již existující divadlo z těsné blízkosti císařského sídla. Univerzita dostala podobu novo renesanční odrážející svou nezávislost. Vystavěna byla v letech 1877 až 1884. Budovy k ní patřící, tedy studentské koleje, byly však již ve stylu novo gotickém a přímo sousedily s velmi významnou a poměrně typově ojedinělou stavbou Votivního kostela, který projektovala další velmi významná postava vídeňské architektury Heinrich von Ferstel. Ten podle dobového popisu vládl všemi historizujícími slohy výborně. Následně se právě on zasloužil o zakázku architektonické koncepce univerzity. Aby dostal své výborné pověsti, vypravil se přímo do Itálie, kolébky renesance, kde pečlivě studoval místní univerzity postavené v tomto stylu.⁸⁴

Stavbou, která přitahovala nejvíce pozornosti, byla zcela jistě budova Říšské rady neboli parlament. Vyprojektoval ji dánský architekt Theophil von Hansen, který se ve Vídni podílel na dalších čtyřech budovách krom této. Tato stavba představuje velmi zvláštní kombinaci řeckého klasického stylu a částečně mohutné barokní kompozice. Velmi pravděpodobně šlo o nejnákladnější budovu Ringu. I její prostor byl vybrán velmi pečlivě, stojí přímo naproti Hofburgu, od kterého je oddělena parkem. Mezi další takto honosné stavby patřily budovy muzeí.

Často se však hovořilo jen o těchto výstavních budovách Ringstrasse a značně se opomíjel fakt, že byly stavěny i budovy obytné, které zaujímaly mnohem více prostoru. Dohromady jich v tomto prostoru vyrostlo 590.⁸⁵ V případě Vídně, ale i jiných evropských metropolí, kde v těchto letech panoval naprostý nedostatek bytů, šlo o velmi rozumné rozhodnutí. Bohužel šlo převážně o byty pro velmi bohaté zájemce a prakticky se pozapomnělo na vážnost situace u chudších vrstev. Většinou měl takovýto dům podobu tří a pěti poschod'ové stavby, kde skoro nikdy nebylo více než šestnáct samostatných bytových jednotek. Příkladem takovýchto staveb byl Wohnpalast nebo Adelspalais, který byl asi nejvýstavnější. O něco méně honosnějším příkladem by mohl být Beamtenhaus,

⁸³ Carl E. SCHORSKE, *Vídeň na přelomu století*, Brno 2000, s. 53.

⁸⁴ Carl E. SCHORSKE, *Vídeň na přelomu století*, s. 56.

⁸⁵ Jiří PEŠEK, *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850-1921*, Praha 1999, s. 68.

který sloužil především pro lepší státní úředníky. Každé patro domu představovalo jednu bytovou jednotku. Jakoby se chtěli architekti těchto domů všemi možnými způsoby vyvarovat dřívějšího zalidnění středu města. Dalším typem pak byly domy, které si vystavěly přímo jednotlivé významné aristokratické rody. Ty vypadaly tak, že první patro většinou rodina pronajímala k lukrativním obchodním účelům, ve druhém bydlela a třetí často kopírovalo půdorys druhého patra, avšak bylo rozděleno na více bytových jednotek.⁸⁶ Součástí nové výstavby se staly i méně honosné byty, ale rozhodně nebyly určeny pro chudé obyvatelstvo z řad především dělnických, které pociťovalo bytový nedostatek nejvíce.

Čemu bylo v případě Ringstrasse věnováno mnoho prostoru byly odpočinkové zóny a parky. Na ten největší městský park vypsala komise dokonce samostatnou soutěž na plán jeho realizace. Jelikož byly před přestavbou prostory glacis využívány především k odpočinku vídeňského obyvatelstva, musela se jejich ztráta během přestavby nahradit novými prostory zeleně. Do roku 1914 tu bylo vytvořeno dvacet parkových systémů, které mimo jiné regulovaly velkou větrnost Vídně.⁸⁷ Vedle praktické funkce byla tou další a možná ještě důležitější ta estetická, po které od začátku plánování volal sám císař.

Bohužel rovněž podobně jako v Praze byl poničen celkový ráz historického města a často byl velmi cenný historický dům odstraněn jen proto, že překážel v nově plánované komunikační trase. Asi dvě třetiny z takto označených byly skutečně nakonec zbořeny.⁸⁸

Celkově se tato výstavba sice nemohla rovnat Haussmannově Paříži, ale i tak lze regulaci Vídně postavit na přední příčky moderní proměny evropských měst.

3.7 Nesouhlas, protesty, kritika

S mohutnou výstavbou na Ringstrasse jako by město trošku opomnělo situaci předměstí, které se začalo brzy ozývat. Nespokojenost chudších lidí pramenila především ze stále nedostatečné hygienické situace. V centru a kolem něj se stavěly výstavní budovy, ale na předměstí v chudších čtvrtích stále ještě někde neexistovala dostačující kanalizace nebo vyhovující vodovodní síť. Ještě v roce 1855 zasáhla Vídeň poměrně velká epidemie cholery. Dále bylo nedostačující rovněž sociální zázemí chudších čtvrtí, jako byly školy, nemocnice nebo třeba péče o chudé. Tyto nedostatky donutily skupinu soukromých osob

⁸⁶ Carl E. SCHORSKE, *Vídeň na přelomu století*, Brno 2000, s. 63.

⁸⁷ Jiří KUPKA, *Historie vídeňské Ringstrasse*, in: *Urbanismus a územní rozvoj*, roč. 13, 4/2010, s. 12.

⁸⁸ Jiří HRŮZA, *Vývoj urbanismu II*, Praha 1996, s. 223.

právě z těchto čtvrtí, aby podaly petici městu na v roce 1871, kde vyjádřily své požadavky v nedostačující situaci v těchto čtvrtích. Město bylo v tomto období poměrně finančně vyčerpané, právě kvůli mohutné výstavbě ve středu města a okolo něj, ale i tak bylo vážností situace donuceno jednat. Jako první věnovalo pozornost především přechodu z filtrace dunajské vody na skutečný vodovodní systém, což zaručovalo přívod kvalitnější pitné vody a zmírňovalo tak nebezpečí různých nákaz.⁸⁹ Vodovod byl dokončen v roce 1873, ale ještě nedosahoval do všech částí předměstí. Některá předměstí následně požadovala připojení k městu, protože v tom spatřovala možnost, jak si v těchto nedostatecích pomoci. Postupně se podařilo propojit tato předměstí i s kanalizačním systémem centrální části města, ale tento proces rovněž trval ještě několik let. Jedním z důvodů, proč se celá tato akce protahovala, byla velká finanční náročnost projektu Okružní třídy. Město samozřejmě počítalo s velkými výdaji již na počátku stavby, ale v několika okamžicích se stalo, že projektu prakticky došly finance. Různě se upravoval a tím pádem se na ostatní tolik potřebné proměny města někdy dostalo mnohem později, než by bylo třeba. Logicky šlo především o chudší části města.

V této době se formoval v celé Evropě nový moderní urbanismus. Jednotlivé přestavby měst byly jeho aktuálním obrazem a reálným konceptem provedení dobových názorů a myšlenek na moderní město. Dodnes jsou některé z jejich myšlenek aktuální, a i když si to často již neuvědomujeme, nyní v takovém prostoru žijeme.⁹⁰ Po vídeňské přestavbě, která dávala najevo především velkou okázalost, o což se od počátku snažila, se objevily rovněž různé formy kritiky a nesouhlasu. Jako jedni z hlavních kritiků se okamžitě prosadili tehdejší architekti a urbanisté Kamilo Sitte a Otto Wagner. Kamilo Sitte se například vyjádřil ve smyslu, že přílišné okázalosti byla obětována veškerá rakouská tradice. Tedy, že se touha po dokonalosti proměnila v papouškování evropských historizujících slohů bez zdůraznění vlastní tradice.⁹¹ Sitte neopomíjel funkčnost prostoru a staveb, ale na druhé straně byl zastáncem konzervativních přístupů a zdůrazňoval především estetický dojem. Naopak Otto Wagner zase upozorňoval na to, že slohy ve kterých jsou budovy na Ringu postaveny, jsou příliš historické a tím pádem málo moderní. Sám totiž prosazoval v této době především funkcionalistický futurismus.⁹² Zdůrazňoval

⁸⁹ Jiří PEŠEK, *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850-1921*, Praha 1999, s. 72.

⁹⁰ Carl E. SCHORSKE, *Vídeň na přelomu století*, Brno 2000, s. 45.

⁹¹ Carl E. SCHORSKE, *Vídeň na přelomu století*, s. 68.

⁹² Carl E. SCHORSKE, *Vídeň na přelomu století*, s. 69.

především funkci a modernost nových přístupů, což je vidět na mnoha jeho studiích z té doby.⁹³

I přes veškeré kritické názory, dokazuje celkový proces výstavby Ringstrasse na svou dobu velice moderně organizované a cílené plánování, díky kterému se podařilo splnit a zorganizovat tak velký urbanistický koncept a zadání.⁹⁴

3.8 Rozdíly mezi Prahou a Vídní

Tím úplně nejhlavnějším rozdílem, kterým se lišila Praha od Vídně, byl zcela jistě důvod, proč se k přestavbě města přikročilo. V Praze především pak v městské části Josefov, kde se také pro tuto akci více hodí slovo asanace, šlo především o špatný hygienický a technický stav budov. Šlo tedy o celkovou záchranu místa a lidí, kteří tam žili, před různými chorobami. Cílem tak bylo zlepšení jejich životních podmínek. Ve Vídni se na některých místech možná taky taková situace vyskytla, určitě ale ne v takovém měřítku jako v Praze. I proto se pro vídeňskou situaci označení slovem asanace nehodí. V čem by se dala situace na obou místech připodobnit je poměrně veliké zalidnění dané oblasti, ale v důvodech se již oba případy docela liší. V Praze šlo především o velmi levné bydlení pro nejhudší vrstvu obyvatelstva, proto jich v jenom domě žilo tolik, většinou i několik rodin. Na tomto měl podíl i velmi specifický vývoj židovského majetkového zákonodárství a jejich stěhování se pryč z ghetta. Naopak ve Vídni měla na velkém zalidnění podíl především uzavřenost centrálního města hradbami a tím pádem jeho izolovanost od předměstí. Ale v centrální Vídni žily pouze vyšší vrstvy. Tady se situace opět výrazně liší, protože vídeňští chudí žili na předměstí.

V čem je naopak situace velmi podobná, bylo rozhodnutí a požadavek města na vytvoření výstavních a okázalých nových městských částí. Na Ringstrasse byl tento požadavek mnohem citelnější, protože se toto místo stalo skutečným reprezentačním centrem a od počátku s ním bylo takto veřejně počítáno. U Josefova toto nelze označit za hlavní účel asanace, ale s poměrně velkou jistotou lze říci, že i tady s tím rada města počítala. Chtěla vedle Staroměstského náměstí vytvořit výstavní prostor namísto špinavých a temných uliček bývalého ghetta.

⁹³ Carl E. SCHORSKE, *Vídeň na přelomu století*, Brno 2000, s. 99.

⁹⁴ Jiří KUPKA, *Historie vídeňské Ringstrasse*, in: *Urbanismus a územní rozvoj*, roč. 13, 4/2010, s. 12.

Naopak, čím se obě přestavby značně lišily, byla situace kolem původního hradebního opevnění. Základní rozdílem bylo položení hradeb v prostoru. Ve Vídni zcela oddělovaly centrální město od ostatních částí. V devatenáctém století i značně izolovaly centrální a poměrně přelidněné město od rozšiřujícího se předměstí, které však s Vídni samosprávně souviselo. V Praze se situace kolem hradeb odlišovala. Ty nejstarší hradby byly totiž postupně bourány již na počátku devatenáctého století. Takovým příkladem je vytvoření dvou významných korz. Hradby zbourané před samotnou asanací v okolí Starého města by se daly pro potřeby tohoto tématu srovnat s vídeňským Gürtelem. Dalším značným rozdílem byla samosprávnost a závislost předměstských částí obou měst. V Praze šlo prakticky o samostatná města, kdežto u Vídne se jednalo o předměstí závislá na centrálním městě.

Hradby ve Vídni byly zbourány o několik let dříve než v Praze a často se uvádělo, že šlo o vzorovou situaci z Vídne aplikovanou na situaci hradeb v Praze. Na druhou stranu, pohlédneme-li lépe na obě situace, spatříme okamžitě značné rozdíly. Především šlo o aktivní a okamžité využití nového prostoru. Ve Vídni zbouráním hradem začal proces výstavby nové výstavní Okružní třídy, kdežto v Praze byly sice hradby zbourány, ale novou výstavbu trochu pozdržela složitější majetková situace. Dalším specifikem Prahy je samotný projekt asanace, který naopak nelze aplikovat na vídeňský model. Obě města však měla pro nově vzniklý prostor koncepční plán na jeho využití. Ve Vídni šlo zcela jistě o vybudování monumentální Okružní třídy, která je jedinečnou koncepcí evropského urbanismu. V Praze se tento prostor využil pro výstavbu okázalých parkových prostor, které sahaly až k budově dnešní Státní opery, ale které bohužel narušil další nepříliš šťastný projekt výstavby centrální pražské komunikace. Město tak přišlo o kus historicky cenného, ale hlavně velmi pěkného prostoru.

Inspirace ve Vídni byla tedy zřejmá, ale nelze ji považovat za přenesení modelu se vším, jak to proběhlo ve Vídni. Urbanistická rozdílnost obou prostředí ani nedovolovala převzít vídeňský model a aplikovat ho v co nejpřesnější podobě na pražské prostředí. Další rozhodující věcí je, že dosti pravděpodobně ani Pražané nechtěli přesně kopírovat Vídeň a obraceli se v inspiraci raději k jiným evropským metropolím.

4 Společenská situace, veřejné mínění

4.1 Povaha veřejného mínění

Stavební úpravy takto velikého rozměru se neobešly bez reakce společnosti v Praze ani ve Vídni. Celý proces od plánování přes prosazování až po samotnou realizaci se již tenkrát velmi jasně podobal dnešnímu koloběhu stejných příprav. Rovněž tak prospěch a snaha na celém projektu něco vytěžit se, stejně jako dnes, již tehdy objevovala v jednotlivých složkách společnosti.⁹⁵ Na obou místech se ještě před jejich vykonáním začaly objevovat kladné i záporné reakce lidí z různých společenských prostředí. Tohle celé komentování aktuálních i již dávno proběhnuvších situací by se dalo označit jako veřejné mínění. Tímto pojmem lze asi nejlépe vysvětlit názor nebo přesvědčení části společnosti na určité konkrétní téma. Často se například může veřejné mínění odlišovat v jednotlivých sociálních vrstvách společnosti, kdy sociální postavení respondentů ovlivňuje jejich názor na dané téma. Někdy se společnost k tématu vyjadřuje ještě po mnoha letech nebo dokonce stoletích. To dosvědčuje fakt, že je dané téma ve společnosti nebo její části stále živé. Toto platí rovněž pro situaci kolem pražské asanace, o které se dodnes poměrně živě v některých sférách společnosti, především pak té odborné, diskutuje.

V době asanace či přestavby Vídně se tento termín „veřejné mínění“ ještě zcela jistě nepoužíval, a hovoří se o něm takto až od druhé poloviny dvacátého století. Již v té době měla samozřejmě společnost na danou věc jasný názor nebo spíše několik různých názorů, které se pak reflektovaly na různých veřejných setkáních, při běžné komunikaci a především v tisku.

Odborná interpretace byla a dodnes prakticky ještě někdy je závislá na emocionálním ale i profesním zaměření samotného autora. Závisí, z jakého pochází oboru, i když emoční ovlivnění s dobou poměrně klesá a dnešní pohled se více blíží reálnému zhodnocení situace. Často v tomto tématu převažovaly v hodnocení citově ovlivněné myšlenky, což zkresluje celkový názor na asanační dění především v Praze.⁹⁶

⁹⁵ Jiří KUPKA, *Historie vídeňské Ringstrasse*, in: *Urbanismus a územní rozvoj*, roč. 13, 4/2010, s. 7.

⁹⁶ Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 34.

4.2 Prameny a zdroje společenských názorů

Zdrojem, který asi nejlépe vykresloval a komentoval dobová společenská stanoviska, byl denní a periodicky vydávaný tisk. Noviny se velmi často jako první veřejně vymezovaly vůči probíhající situaci a komentovaly aktuální dění. Prostřednictvím novin k tématu promlouvali ti největší odborníci ale i doboví kritici z pocházející z různých oborů.

Pro toto období jsou nejčastějším komentátorem v pražském prostředí denní noviny *Národní listy*. Právě ony nejčastěji a nejaktuálněji komentovaly vyvíjející se situace kolem asanace v Praze. A v nich se rovněž vyjadřovali kriticky i kladně osobnosti z různých společenských kruhů. K tomu se ještě čas od času objevila samostatná akce jednotlivce, který se tak či onak veřejně vyjádřil k danému tématu. Příkladem za všechny dohromady a tím asi nejvíce známým byl spis Viléma Mrštíka „*Bestia thiumphans*“. Ten okamžitě rozvířil značnou diskuzi a je stále živým tématem dodnes. Jeho vliv se možná zachoval právě díky své radikálnosti, s jakou se k tématu vyjadřuje. Mrštík však zdaleka nebyl jedinou známou osobností, která se k tématu veřejně vyjádřila. V *Národních listech* na to téma rovněž publikoval fejeton Jan Neruda a to 12. března 1887. Vyjadřuje se v něm výsměšně vůči třem navrhovaným plánům asanačních úprav a kritizuje přílišné bourání v nich zahrnuté.⁹⁷

V tisku se však neobjevila pouze kritika. V roce 1893, tedy těsně před začátkem asanace, se v *Národních listech* vyjádřil k tématu dr. Karel Chytil. Apeloval a nabádal vykonavatele plánované asanace, že by se měla zpracovat podrobná dokumentace včetně fotografií budov, které mají být zbořeny. Často totiž podle něj obsahovaly důležité architektonické jedinečnosti, které by stály za zachování. Jeho apel však v podstatě nebyl vyslyšen.⁹⁸ Dalším a to velmi radikálním mezníkem ve společenských projevech asanační Prahy byl „*Velikonoční manifest*“ nebo také *Manifest Českému lidu*. Text sepsal rovněž Vilém Mrštík a uveřejnil ho v *Národních listech* 5. dubna roku 1896, tedy v době, kdy běžel projekt asanace na plné obrátky.⁹⁹ Mrštík tu velmi tvrdě kritizuje asanační bourání významných památek na území ghetta a jeho blízkého okolí a nahrazení původních staveb nevzhlednými činžáky. Šlo o manifest, a proto ho podepsala celá řada významných

⁹⁷ Jan NERUDA, *Feuilleton*, *Národní listy*, 12. a 13. 3. 1887.

⁹⁸ Karel CHYTIL, *Před proměnou Staré Prahy*, *Národní listy*, 18. 3. 1893.

⁹⁹ *Národní listy*, 5. 4. 1896.

osobností té doby od spisovatelů a architektů až po poslance říšské rady.¹⁰⁰ Po několik následujících dní zveřejňovaly noviny nově podepsaná jména. Takto velká podpora Mrštíkova manifestu měla plánovaný účinek a vedla k realizaci rok starého plánu z hlav představitelů Spolku architektů a inženýrů na vytvoření Umělecké komise, tedy komise znalců, kteří by se vyjadřovali k nutnosti lepšího prozkoumání plánované demolice určitého objektu.

V posledně jmenovaném případě měly noviny velmi velkou míru zásluh na kladném působení v asanačním projektu, i když to s Uměleckou komisí nakonec dopadlo všelijak, v roce 1898 totiž na svůj úřad totiž rezignovala.¹⁰¹ Ukončení činnosti Umělecké komise rozvířilo okamžitě další vlnu novinových komentářů. Největší kritici se okamžitě k této situaci začali vyjadřovat prostřednictvím tisku, hlavně Vilém Mrštík, který se opakovaně velmi okatě pouštěl do předních pražských radních a komentoval jejich činnost.¹⁰² Existovaly však i případy, kdy tisk nejednal přímo korektně.¹⁰³ Šlo především o snahu vyvolat senzaci při začátkách bourání bývalého ghetta, kdy mohli lidé tato místa navštívit v podobě jakýchsi exkurzí a kdy byly nejednou zesměšňovány židovské historické pozůstatky a dříve velmi významné budovy.¹⁰⁴

V době, kdy se postup asanace velmi zpomalil a prodej nových pozemků neběžel, tak jak by měl, se znovu začaly v tisku ozývat kritické reakce. Jedním z těch zajímavějších článků byla reakce přímo od majitele domů v asanačním pásmu Františka Klementa. Ten pod pseudonymem Quido Mansved v roce 1897 publikoval poměrně vtipný článek s názvem „Asanační souchotiny“, kde upozorňoval na velmi pomalu se hýbající proces asanační obnovy zbouraných domů na nově vzniklých pozemcích. Pozemky se neprodávaly tak dobře, jak si radní představovali, ani když opakovaně snížili jejich cenu. I přesto se totiž prodej a výstavba takřka nehýbaly a nových domů se postavilo velmi málo až do konce století.¹⁰⁵ Po přelomu století se přeci jen tento proces poměrně rozvíjel a zájem byl především o lukrativní pozemky na severní straně Staroměstského náměstí.

¹⁰⁰ Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 45.

¹⁰¹ Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, s. 48.

¹⁰² Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, s. 48.

¹⁰³ *Národní listy*, 7. 12. 1896, 15. 12. 1896.

¹⁰⁴ Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993, s. 46.

¹⁰⁵ František KLEMENT, *Assanační souchotiny*, *Národní listy*, 12. 12. 1897.

Ve Vídni, kde přestavba začala již o pár desetiletí dříve, byla situace poměrně srovnatelná. První kroky a rozhodnutí o možné přestavbě a rozšíření města se udály ještě bez vědomí veřejnosti. Když ale ke konci roku 1857 otiskly vídeňské noviny Wiener Zeitung první náznaky tohoto plánu, zvedla se okamžitě ve společnosti veliká diskuze na toto téma s kladným i záporným hodnocením.¹⁰⁶ Velký zájem vídeňské společnosti o budoucí podobu města dosvědčoval i fakt, že při čtrnáctidenní výstavě soutěžních návrhů na plánovanou proměnu se obvyklá návštěvnost galerie zvedla několikanásobně. Rovněž ještě před samotným vyhlášením výsledků soutěže a zveřejněním nejlepších návrhů plnily denně vídeňské deníky jako například Morgen-Post nebo Augsburger Allgemeine Zeitung zprávy týkající se tohoto tématu a vyjadřovaly svůj názor na budoucí podobu města.¹⁰⁷

4.3 Dnešní zdroje diskuze

V dnešní době máme samozřejmě mnohem více možností a zdrojů, ve kterých se o asanaci a stavebních úpravách Prahy můžeme dozvědět. Na druhou stranu toto téma postupně odcházelo z toho nejveřejnějšího prostoru a postupně se přesunulo spíše do odborných kruhů zabývajících se tímto tématem a mezi jednotlivce, kterým není tato situace ani dnes lhostejná. Šlo by tedy říci, že na to, o jak veliký zásah do tváře města šlo, je diskuze k tomu tématu nedostačující. Lidé si při návštěvě těchto míst mnohdy již neuvědomují, co tam stálo před více než sto lety. Na druhé straně toto téma je stále živé a mnozí lidé stále pociťují potřebu se k němu vyjadřovat. Díky moderním technologiím se podařilo zachovat a zpřístupnit lépe prameny jednak úředního charakteru, ale především fotografie Josefova před asanací a pak také průběh jeho proměny, který se během celého procesu dokumentoval.

4.4 Vznik institucionalizované památkové péče

S mohutnou stavební proměnou na konci devatenáctého století úzce souvisí téma ochrany památek. Dnes je to velmi dobře fungující obor, díky kterému se daří zachovat mnoho významných staveb procházející napříč naší historií.

System ochrany památek se začal rodit právě na konci osmnáctého a především v průběhu devatenáctého století. Tyto základy byly poté rozšiřovány především legislativně v průběhu dvacátého století. Účelem celé této instituce bylo od počátku chránit historické památky, které jsou nedílnou součástí historie společnosti.

¹⁰⁶ Jiří KUPKA, *Historie vídeňské Ringstrasse*, in: *Urbanismus a územní rozvoj*, roč. 13, 4/2010, s. 8.

¹⁰⁷ Jiří KUPKA, *Historie vídeňské Ringstrasse*, s. 9.

První náznaky určitého zájmu o stav historických památek lze vyzorovat na přelomu osmnáctého a devatenáctého století. Jeden z prvních politických kroků té doby provedla však již panovnice Marie Terezie, která vydala v roce 1776 dvorský dekret o povinnosti nálezců starožitností. Takovýto nález byl povinen nálezce okamžitě odeslat Kabinetu mincí a starožitností k odkoupení. Dekret byl doplněn v roce 1812 a ještě rozšířen v roce 1818, kde již byl specifikován i vývoz a obchod s uměleckými díly. Právě během osvícenství, kdy se vše chápalo více rozumově, se objevily i první myšlenky hledíc na historické dílo v rámci moderní památkové péče.¹⁰⁸

Do této doby to většinou fungovalo tak, že dokud sloužila určitá památka svému účelu, bylo o ni dobře postaráno. Pokud však o tento účel přišla, či došly majiteli prostředky na její obnovu, často skončila její historie demolicí a byla nahrazena jinou stavbou. A i když bylo například u nové nahrazující památky použito částečně staré zdivo nebo základy, šlo jen o zjednodušení a zlevnění nové výstavby. Až do devatenáctého století totiž tyto tendence podléhaly tzv. estetickému dogmatismu. V praxi šlo o to, že se nové přístupy a společenské trendy vždy velice tvrdě kriticky vymezovaly vůči těm předešlým a s tím souviselo většinou ničení předešlých staveb. Zachování určitých zvláštních případů historických památek před obdobím konce osmnáctého století nebyla tedy projevem prvopočátků snahy o záchranu, ale objevoval se zde další fenomén, který dílo chránil před zkázou. Většinou šlo o náboženskou jedinečnost například kult ostatků svaté osobnosti, se kterým byla pak spjata celá stavba.¹⁰⁹ Několikrát v historii se ještě opakovala situace, kdy hrál velkou roli historismus. V praxi to znamenalo, že se společnost nebo spíše v tomto případě architektonické trendy obracely k určitému historickému období, ve kterém spatřovaly estetický ideál. Několikrát se například umění obrátilo k antice. Pak byla tato historická tradice velmi cenná a ochraňovaná.¹¹⁰

Tendence podobné moderní památkové péči lze vyzorovat v renesanční epoše. V té době se v Itálii objevila snaha vyhledat a ochránit antické dědictví. Nejznámějším „památkářem“ této epochy se stal Rafael Santi, kterého touto činností pověřil papež z rodu Medici Lev X.¹¹¹ Pro tuto dobu bylo však rovněž charakteristické, že tato snaha o zachování kulturního dědictví byla charakteristická pouze pro hrstku vybraných velmi bohatých lidí z intelektuálních kruhů.

¹⁰⁸ Jakub PAVEL, *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století*, in: *Sborník archivních prací*. Praha: Archivní správa ministerstva vnitra ČSR, roč. 25, č. 1, 1975, s. 145-154.

¹⁰⁹ Josef ŠTULC, *Úvod do studia památkové péče*, výbor z přednášek (FF UK), s. 3.

¹¹⁰ Josef ŠTULC, *Úvod do studia památkové péče*, s. 4.

¹¹¹ Josef ŠTULC, *Úvod do studia památkové péče*, s. 5.

Větší zájem a starost o památky se začal velmi pomalu objevovat v souvislosti s osvícenstvím a větším důrazem na rozvoj vzdělanosti. Osvícenská vzdělanost provedla mnoho reforem ve vědních oborech, které se rovněž dotkly historické vědy a daly potenciál vzniku archeologii a dějinám umění. Dále rozvíjející se národní identity v jednotlivých národech začaly více ochraňovat specifické znaky a monumenty své kultury.¹¹² A odtud už bylo velmi blízko k tomu snažit se tyto historické artefakty zachovat a zlepšit jejich technický i umělecký stav.

Pro tuto dobu lze brát vývoj památkové péče plošně pro celou Evropu, až od druhé čtvrtiny dvacátého století se u jednotlivých zemí začíná projevat specificky.

Zájem o specifické projevy národní minulosti jednotlivých evropských států narážel zpočátku na nedostatečnou znalost a propracovanost historického vědního oboru. Na druhé straně již nešlo o zájem malého okruhu intelektuálů, ale postupně se tento zájem rozšiřoval mezi větší část společnosti. Tyto zájmy a snahy poznat svou minulost a zachovat její cenné projevy, aby bylo na čem ji zkoumat a učit se ji, vedly ke snaze oficiálně zakotvit povinnost ochraňovat a neničit. Objevují se tedy první legislativní kroky v podobě jednotlivých zákonů a nařízení k ochraně cenných historických památek.¹¹³

V Českém prostředí se této snahy ujala Společnost vlasteneckých přátel umění, která vznikla na sklonku osmnáctého století v roce 1796 a jejíž obrazárna se později stala základem dnešní Národní galerie. Z její snahy bylo v roce 1818 založeno rovněž Národní v té době Vlastenecké muzeum, které se orientovalo na výzkum a poznávání architektonických památek, které zajišťoval archeologický sbor, jenž od roku 1854 začal vydávat spis Památky archeologické a místopisné. V Evropě šlo o první spis časopisové podoby na toto odborné téma.¹¹⁴ Ještě stále však doznívali v našem prostředí dogmatické tendence, a tak se obdivu dostalo především středověkým památkám, kdežto na ty ostatní se pohlíželo často ještě s despektem. Tato společnost se pokoušela zachránit již koncem osmnáctého století památky ohrožené josefínskými reformami, i když šlo zatím o péči nesystematickou. Více se tedy tato péče rozvíjela až v prvních obdobích existence Národního muzea.¹¹⁵ Po první éře existence se muzejní činnost obracela především k realizaci přírodovědných sbírek, ale prakticky neexistovaly ty historicky orientované.

¹¹² Josef ŠTULC, *Úvod do studia památkové péče*, výbor z přednášek (FF UK), s. 5.

¹¹³ Josef ŠTULC, *Úvod do studia památkové péče*, s. 6.

¹¹⁴ Josef ŠTULC, *Úvod do studia památkové péče*, s. 6.

¹¹⁵ Jakub PAVEL, *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století*, in: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa ministerstva vnitra ČSR, roč. 25, č. 1, 1975, s. 203.

Vzniku a realizaci těchto sbírek se chopil František Palacký kolem roku 1839. Jeho snaha se obrátila ke shánění toho, co úzce souviselo s historií země, tedy rovněž ke snaze zachránit památky. Se svou snahou se obrátil přímo na nejvyššího purkrabího Karla Chotka a ve svých písemných závěrech zdůrazňoval především nenahraditelnost a nenávratnost zničených historických památek.¹¹⁶

Velmi významným krokem bylo vytvoření Archeologického sboru, který pracoval pod Národním (Vlasteneckým) muzeem. Jedním z jeho prvních úkolů bylo totiž vypracování úplného inventáře všech starožitností v Čechách, což v praxi představovalo seznam uměleckých předmětů a staveb celkově ze všech uměleckých oborů. Dále pod jejich činnost spadala případná ochrana a zabránění ničení u historických předmětů a staveb, a rovněž kontrola zákazu jejich vývozu do zahraničí. Také měli v lidech vyvolávat všemožnými způsoby zájem a cit pro historii kolem nich.¹¹⁷

Druhá polovina devatenáctého století byla charakteristická dalším velmi velkým technickým a vědeckým rozvojem. Historické znalosti o památkách již byly velmi kvalifikované, ale do rozvoje ne zcela kladně zasáhla tzv. puristická tendence. Purus znamená latinsky čistý a stejně se uplatňovala tato tendence v praxi. Její příznivci prosazovali čistotu slohu, ve kterém byla stavba původně postavena, což často vedlo k nešetrným zásahům do jejich podoby. Neuznávaly ale ani individuální a osobité projevy jednotlivých autorů staveb. A tak se často sice historicky významné stavby dostaly do lepšího technického stavu, ale prošly rovněž méně šetrnými zásahy, kterými mohly přijít o některá výrazná specifika.

I ve správě celé monarchie se začaly před polovinou devatenáctého století objevovat snahy o systematickou památkovou péči. Na sklonku roku 1850 zřídil císařský výnos Centrální komisi pro výzkum a zachování stavitelských památek s platností pro celou monarchii. Jinde v Evropě již obdobné instituce pár let existovaly, například v Paříži od roku 1830. Na samotné terénní práci spolupracovalo mnoho soukromých spolků, pouze konečné slovo rozhodování si ponechala státem spravovaná komise. Do její kompetence patřilo především financování prací spojených s památkami. Od některých oprav i přes tisk dokumentace, ale také publikační činnost s tématem spojená.¹¹⁸ Samotné restaurování se mělo v každém případě vyhnout zbytečným přídávku a zaměřit se především na zachování

¹¹⁶ Jakub PAVEL, *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století*, in: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa ministerstva vnitra ČSR, roč. 25, č. 1, 1975, s. 205.

¹¹⁷ Jakub PAVEL, *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století*, s. 208.

¹¹⁸ Jakub PAVEL, *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století*, s. 211-212.

povahy a podoby díla. Při této instituci existoval rovněž archiv, ve kterém se shromažďovala dokumentace různých historických staveb a dalších artefaktů, což je pro dnešní výzkum velkým štěstím.¹¹⁹

Po celé devatenácté století procházela evropská města výraznými stavebními proměnami za účelem modernizace metropolí. Právě kvůli mnoha velkým stavebním zásahům přišla společnost o velmi významné historické stavby, které v té době ještě nebyly zahrnuty do souboru historicky cenných památek, o které pečovala rodící se památková ochrana. Toto bourání bylo bohužel často bráno za zcela přijatelné, protože následovala modernizace a pokrok, na které společnost velmi slyšela. Není se čemu divit a nelze to dobové společnosti v žádném případě vyčítat, ale na druhé straně, pokud by byla památková péče již v té době více rozšířena na více typů staveb a nepodléhala tolik odmítání některých mladších architektonických slohů, mohlo se do naší doby zachovat více významných staveb. Některé ze zbořených v té době již nemají v našem prostředí již žádné další exempláře. Je však třeba zmínit, že kdyby neexistovala ani ta puristicky ovlivněná památková péče, neexistovalo by i mnoho dnes známých památek, které se právě díky tomu podařilo zachovat.

Ve druhé polovině devatenáctého století se však objevily kritiky puristického přístupu. Jeho nejvýznamnějším kritikem se stal John Ruskin, který do opozice s purismem postavil tzv. preventivní péči, kterou jako jedinou spatřoval adekvátní k tomu, aby zachránila památku v celém jejím celku. Prosazení této tendence nebyla však vůbec jednoduché. Přístupy se proměňovaly jen velmi pomalu, ale od devadesátých let devatenáctého století byl purismus již poměrně na ústupu a věda upřednostňovala jiné tendence. Proměnil se především metodologický způsob výzkumu ve vztahu k uměleckým památkám. Nově se využívalo historicko-kritické metody, která se začala uplatňovat nejprve v německém prostředí a následně velice brzy v českém prostředí. Zde patřil mezi její hlavní propagátory Josef Hlávka. Nově se památková péče zaměřila na pouhou konzervaci dané stavby bez větších vnějších zásahů.¹²⁰

kde mezi hlavní propagátory patřil Josef Hlávka. Nově se památková péče zaměřila na pouhou konzervaci dané stavby bez větších vnějších zásahů.¹²¹

¹¹⁹ Jakub PAVEL, *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století*, in: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa ministerstva vnitra ČSR, roč. 25, č. 1, 1975, s. 216.

¹²⁰ Josef ŠTULC, *Úvod do studia památkové péče*, výbor z přednášek (FF UK), s. 9.

¹²¹ Josef ŠTULC, *Úvod do studia památkové péče*, výbor z přednášek, s. 9.

Z prostředí Prahy a Vídně plynulo nejvíce novinek a akcí v tomto ohledu. Ve vídeňské památkové činnosti se nejvíce prosadil Alois Riegl, který zastával právě tento historicko-kritický přístup a uplatňoval jej v praxi. Bohužel v době největších proměn obou měst nebyly tyto přístupy ještě tak propracovány a uvedeny do praxe. Dá se předpokládat, že kdyby ano, na některé stavby v ohniscích bourání by se nahlíželo jinak a některé by zcela jistě byly zachovány.

Žákem Aloise Riegela byl mimo jiné i Max Dvořák. Postava, která následovala jeho myšlenky a propracovávala je dál. Vnímal ochranu památek jako morální povinnost a v tomto duchu o ní učil další generace. Své přístupy shrnul skvěle ve své práci s názvem *Památkový katechismus* v roce 1916 nebo také *Katechismus památkové péče*. Toto dílo nebylo v některých svých myšlenkách dodnes prakticky v evropském kontextu překonáno. Současné tendence dnešní památkové péče se velmi často obracejí právě o toto dílo i přes jeho letitost, což jen podporuje jeho nepřekonatelnost a nadčasovost myšlenek v něm obsažených.¹²²

Ve své stati vzal Max Dvořák památkovou péči od vysvětlení toho, co toto slovní spojení vlastně znamená až po praktické rady při opravě a snaze o zachování samotných artefaktů. Hned na začátku uvádí konkrétní příklad toho, jak nemá a nesmí úprava původních památek dopadnout. Jde především o necitlivé základy a úpravy, které stavbu promění k nepoznání.¹²³ Kritizuje rovněž rozhodnutí mnohých radních, kteří dávají přednost před historickou hodnotou památky nejjednoduššímu a nejlevnějšímu řešení před zachováním kulturních hodnot. Uvádí rovněž, že ty méně významné a menší památky potřebují mnohem větší péči a pozornost, protože zdánlivě nemají takovou hodnotu. Ale opak je pravdou, i z nich můžeme poznat určitý specifický vjem z naší historie. Vyjmenovává rovněž chyby, kterých se restaurátoři mohou dopustit a popisuje, podle jeho názoru nejefektivnější formu správy památek, podle které se reálně dnes společnost řídí.

Úplně první projevy nových památkových tendencí a myšlenky na jejich ochranu lze však v pražském prostředí spatřit již ve spise Spolku českých architektů a inženýrů z roku 1873. Na jejich prohlášení navázala činnost Pražského klubu, který vyjádřil svá stanoviska a snažil se také o proměnu stavební řádu pro Prahu. Velmi se snažili svými projevy zapůsobit proti bourání některých domů v asanačních obvodech na Starém městě a

¹²² Josef ŠTULC, *Úvodní slovo k druhému vydání*, in: Max Dvořák, *Katechismus památkové péče*, Praha 2004, s. 9.

¹²³ Max DVOŘÁK, *Katechismus památkové péče*, Praha 2004, s. 21.

v Josefově. Ale bohužel naprosto marně. Nejvíce kritizoval Pražský klub především ne zcela pochopitelné zbourání domů v severní straně Staroměstského náměstí nebo kostel sv. Kříže spolu s dalšími především románskými domy, kde nebyly důvody ke zbourání zcela jistě hygienické, jak se oháněli příznivci bourání.¹²⁴

Prakticky vždy se však ochránci kulturních hodnot dostávali k případné diskuzi o budoucím bourání určité stavby na Starém Městě pozdě. To celé svědčí o nedostatečné provázanosti obou sfér. K tomu nepřispěla ani nedostatečná promyšlenost nové zástavby, která právě nejvíce stop zanechala na celkovém rázu asanovaného prostředí. Dá se předpokládat, že pokud by obě strany více spolupracovaly, mohla situace dopadnout o něco lépe a zachovat se ještě více velmi cenných památek.¹²⁵ I tak se však v několika případech ochrana památky před celkovou demolicí zdařila, a to ještě v období předcházejícím asanaci. V roce 1844 se například Františku Palackému podařilo zachránit rotundu sv. Longina na Rybníčku na Novém Městě pražském.¹²⁶

V roce 1900 se tito odpůrci bourání a ničení historického rázu staré Prahy spojili v novou organizaci s názvem Klub Za starou Prahu. Šlo o lidi z různých kruhů společnosti ale i z různých oborů své činnosti. Převratnou myšlenkou, která se v těchto kruzích zrodila, byla ta, že uměleckou památkou nemusí být pouze stavba ale i celá městská čtvrť.¹²⁷

4.5 Klub Za starou Prahu

Klub vznikl prakticky jako spontánní reakce na dění kolem bourání v pražských městských čtvrtích v rámci asanace, ale i mimo ni. Byl založen k 28. lednu roku 1900. V tomto okamžiku ovšem již nešlo o samotné bourání domů na Starém městě a v Josefově, protože ty již byly zbourány. Šlo v tuto chvíli především o rozdělení a prodej významných stavebních pozemků asanací získaných mezi vlivné a movité stavební podnikatele. A dále šlo o to, aby se neopakovala situace, kdy se Praha nejen zbavila nezdravé čtvrti, ale také přišla o dost cenných historických artefaktů.

V Klubu se od začátku soustředily nejvýznamnější osobnosti té doby a za svého duchovního vůdce považovaly spisovatele Viléma Mrštíka, který se v této věci veřejně realizoval již delší dobu, a jeho dva protestní spisy se staly okamžitě legendárními příklady

¹²⁴ Josef ŠTULC, *Úvod do studia památkové péče*, výbor z přednášek (FF UK), s. 12.

¹²⁵ Jakub PAVEL, *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století*, in: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa ministerstva vnitra ČSR, roč. 25, č. 1, 1975, s. 256.

¹²⁶ Jakub PAVEL, *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století*, s. 257.

¹²⁷ Josef ŠTULC, *Úvod do studia památkové péče*, výbor z přednášek (FF UK), s. 12.

veřejného protestu. Hlavní snahou Klubu bylo chránit historický ráz, specifickou a výjimečnost staré Prahy. I proto se v jejích kruzích soustředili především architekti urbanisté, archeologové a historici umění a lidé, kteří měli s estetičností cosi společného, tedy i spisovatelé a další. Z nejvýznamnějších jmen historiků a architektů za prvních několik let činnosti Klubu to byla hlavně tato: Zdeněk Wirth, Luboš Jeřábek, Pavel Janák, Bohumil Hybšman. Velmi často se stávalo, že Klub přišel se zcela novou koncepcí, se kterou předběhl jiné organizace i o desetiletí. Tou nevýznamnější z tohoto období byla ochrana celých celků místo jednotlivých budov.

Klub v prvních letech nejčastěji protestoval proti podobně zásadním zásahům do městského organismu, jako byla asanace. Šlo především o plánovaná nová dopravní propojení různých částí Prahy, kde - hlavně na Starém Městě - měl těmto řešením ustoupit nějaký významný historický celek. Pozornost však Klub věnoval i jednotlivým stavbám.

Klub nebyl výhradně pražskou záležitostí. Záhy po jeho vytvoření vzniklo několik jeho přímých poboček v různých českých městech: v Pelhřimově, Českých Budějovicích, Plzni, Rokycanech nebo třeba Pardubicích.¹²⁸ Klub vznikl jako reakce především na asanaci, ale zároveň se okamžitě angažoval i v jiných projektech a činí to tak dodnes. Klub a jeho činnost jsou neustále živé. Velmi často se vyjadřují především ke stavebním proměnám, ale rovněž se zajímají o správný výklad toho, co se stalo na tomto tematickém poli dříve. Výjimkou není ani téma pražské asanace a dění kolem ní. Neodsuzují ji jedním prohlášením, naopak. Snaží se zdůraznit i její nevyhnutelnost nebo správnost důvodů, které k ní vedly, ale na druhé straně se rovněž snaží poukázat na to, co se udělalo tenkrát špatně, a jak to mohlo dopadnout jinak. V čele tohoto významného umělecko-odborného spolku stojí nyní asi největší česká odbornice na asanaci a dění kolem ní Kateřina Bečková.

Velmi důležitým faktem ale zůstává, že v Klubu za starou Prahu nešlo a nejde o odpůrce asanace jako takové, i když se tato interpretace může někdy objevit. Nikdy se nestalo, aby Klub Za starou Prahu odsoudil asanaci plošně. Pokud se někde s nevolí hledělo na toto téma, pak proto, že nesouhlasili s bouráním některých velmi cenných domů, které nemají již nikde jinde svou dobu.

¹²⁸ Historie Klubu Za starou Prahu, in: Klub Za starou Prahu, [online]: <http://www.zastarouprahu.cz/historie>, datum posledního náhledu: 5. 5. 2016.

4.6 Mýty kolem pražské asanace

Kolem celé této veliké pražské proměny se za dobu, která uběhla od jejího provedení, vytvořilo několik mýtů, které je třeba uvést na pravou míru. Velice často se hovořilo pouze o bourání v Josefově a zdůrazňovala se velikost asanačních bouracích prací. Asanace ale byl jeden velký název pro stavební práce ve více částech Prahy. Počet domů stržených na Starém Městě mj. asi o padesát převyšoval počet domů zbouraných v Josefově. Rovněž opravdu v žádném případě nešlo o akci mířenou proti židovským obyvatelům. Větší část z nich se totiž z josefovského ghetta odstěhovala dávno před samotným rozhodnutím o asanaci. Obyvatelé Josefova nepřišli rozhodnutím o vyvlastnění o střechu nad hlavou, ale bylo jim nabídnuto jiné náhradní obydlí. Jistá část původních vlastníků se dokonce na asanačním procesu podílela a někteří dokonce za účelem profitování.

Rovněž veřejná kritika především z pera Viléma Mrštíka nemířila pouze na Josefov, ale prakticky na celou akci asanační modernizace Prahy. Kritizoval ji jako celek a asanace Josefova byla její logickou součástí. To platí stejně i pro vznik Klubu Za starou Prahu. Existující památková péče té doby také neútočila na proces asanace přímo, naopak. I její reprezentanti věděli o nevyhnutelnosti potřeby této proměny na některých místech (v Josefově šlo především o hygienickou situaci), ale nesouhlasili s nepromyšleným zbouráním některých velmi cenných historických památek, které by pravděpodobně šlo uchránit nějakým lépe promyšleným způsobem.¹²⁹

Centrum historické Prahy, ve kterém se bouralo, měla svá velmi vzácná specifika, která již nikde jinde nejsou. Později by tato nevratná situace šla vyřešit tzv. pietní památkovou obnovu, kterou však v té době nikdo ještě neznal. Šlo by v praxi o obnovu historicky významného místa, i když již ne v původním smyslu, aspoň náhradním řešením by se místo zachovalo. Určité snahy o záchranu konkrétních míst v regulovaném prostoru se objevily, a to především z řad architektů. Právě oni představovali většinou zlatou střední cestu mezi striktně praktickými radními a příliš romantickými umělci. Spolek architektů se snažil upozornit na přílišné narušení panoramatické situace novou výstavbou, ale většinou nebyly jejich prosby brány na velký zřetel. Na druhé straně, když se jim podařilo projektu

¹²⁹ Kateřina BEČKOVÁ, *Autenticita památky, architekti a podnikatelé: Modernizace a asanace v Praze*, Konferenční příspěvek – 2. sjezd historiků umění Praha 2006, [online]: <http://www.npu.cz/pp/dokum/ppclanky/ppcl06/ppcl060927asanacebeckova>, datum posledního náhledu: 3. 5. 2016, s. 1.

konečně zapojit, šlo jim většinou více o dokonalou urbanistickou tvorbu podle posledních společenských „trendů“ než o historicitu prostředí samotnou.¹³⁰

Pražská asanace měla svá specifika, ale myšlenkově čerpala především z již provedených projektů jinde v Evropě. Po rozhodnutí zbourat velmi cenné historické stavby se počítalo s tím, že se na jejich místě postaví budovy v historizujících slozích, které možná využijí některých specifických detailů ze staveb ztrzených. Bohužel to byla jen nepatrná náhražka ztracených staveb.¹³¹

4.7 Josefov a jeho „druhý život“ v umění a literatuře

Pražská asanace měla mnoho okamžitých i pozdějších společenských reakcí. Většinou šlo především o reakce v tisku nebo odborné sféře. Toto téma však rezonovalo mnohokrát i v různých uměleckých podobách, a to nejen ve své době, ale také v době nedávné.

Již v době plánování asanačního regulačního plánu se objevují reakce lidí z různých oborů ať už v tisku nebo na veřejně pořádaných akcích. Toto téma se však objevovalo rovněž v umělecké sféře.

Za asi nejdůležitější lze považovat fotografické a malířské vyobrazení Josefova a jeho okolí před asanací. Díky tomu totiž můžeme i dnes poznávat toho velmi specifické místo, které bylo a i je kulturním fenoménem. Ještě před začátkem bourání byl přímo magistrátem města Prahy osloven fotograf Jindřich Eckert, který měl na svých fotografiích zaznamenat nejen původní podobu regulovaných oblastí, ale rovněž následující bourání. V jeho činnosti pokračoval fotograf Jan Kříženecký. Dnes jsou sbírky obou autorů v digitalizované podobě dostupné v archivu hlavního města Prahy.¹³²

Od magistrátu byl osloven rovněž Václav Jansa, který měl na jejich zakázku vymalovat tajemná zákoutí a spletité uličky těsně před jejich zbouráním.¹³³ Podobně se této činnosti věnoval nějaký čas Jan Bedřich Minařík.

¹³⁰ Kateřina BEČKOVÁ, *Autenticita památky, architekti a podnikatelé: Modernizace a asanace v Praze*, Konferenční příspěvek – 2. sjezd historiků umění Praha 2006, [online]: <http://www.npu.cz/pp/dokum/ppclanky/ppcl06/ppcl060927asanacebeckova>, datum posledního náhledu: 3. 5. 2016, s. 2-3.

¹³¹ Kateřina BEČKOVÁ, *Autenticita památky, architekti a podnikatelé: Modernizace a asanace v Praze*, s. 4.

¹³² Asanace na fotografiích, Archiv hlavního města Prahy, [online]: <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/SearchBean.action?searchType=basic>, datum posledního náhledu 5. 6. 2016.

¹³³ Ondřej POLÁK, Pavla STÁTNÍKOVÁ, *Za starou Prahu Václava Jansy*, Praha 2008.

V uměleckém smyslu se k tomu místu často obracel malíř Jakub Schickaneder a to především v prvních letech své tvorby. Dodnes je za jeho nejznámější obraz považována *Vražda v domě*. Scéna z obrazu se odehrává právě v bývalém ghettu. Jeho obrazy měly silný realistický charakter a často se zaměřovaly na sociální tematiku. A tohoto obrazu využil přímo ve své knize o sto let později Miloš Urban.¹³⁴ Ten ve své knize *Lord Mord* použil přímo tento výjev jako jednu z klíčových scén. I zbytek knihy se odehrává v uličkách ghetta a to těsně před asanací a v jejích prvních letech, tedy na počátcích bourání.

Téma asanačního bourání rezonovalo však i v divadle. V roce 1898 byla na Výstavišti uvedena divadelní hra Karla Šípka, Václava Štecha a Bohdana Kaminského „*Náš dům v asanaci*“, která, jak je i podle názvu patrné, komentovala dobová společenská stanoviska.¹³⁵ Plakát Lud'ka Marolda ji učinil nesmrtelnou.

Je tedy patrné, že toto téma rezonovalo jak ve své době, ale i nadále. Stále se k němu společnost vrací, možná proto, že se stalo relativně v ne tak vzdálené době a také zcela jistě proto, že názorově se situace kolem něj ještě pořád nesjednotila.

Praha zcela jistě přišla o svou velmi významnou část, ale na druhé straně možná tato situace uspišila potřebu kvalitní ochrany památek, aby se tato situace již nemusela opakovat, nebo ne alespoň v takovéto míře.

¹³⁴ Miloš URBAN, *Lord Mord*, Praha 2008.

¹³⁵ Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR – Jiří MUSIL, *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha – Litomyšl 2002, s. 145.

5 Závěr

Asanace Josefova představovala asi největší stavební proměnu historického jádra Prahy v její historii. Nenávratně proměnila tento prostor a z jeho původní podoby pro dnešek zanechala jen pouhý zlomek. Regulace josefovského prostoru byla samozřejmě z řady důvodů nutná, to je zcela jisté. Pravdou však rovněž zůstává, že při lepší propracovanosti a využití památkové péče mohlo v tomto prostoru zůstat víc z jeho historicky specifických budov především bývalého židovského ghetta.

Pražský magistrát se nechal inspirovat situací z některých jiných evropských metropolí, kde proběhla moderní přestavba o několik desetiletí dříve. Někdy se jako vzor uvádí Haussmannovská Paříž, ale mnohem bližší se pro tento případ ukazuje jako vzor Vídeň. Částečně je tomu tak pro blízkost, kterou představovalo spojení v jedné monarchii. I přes prokazatelnou inspiraci mají obě dvě realizace mezi sebou značné rozdíly, které někdy byly záměrné a někdy je způsoboval pouze odlišný historický nebo architektonický vývoj obou míst.

Zcela záměrně a s větším důrazem bylo rovněž upozorňováno na správní a legislativní průběh obou plánů. Jde především o otázky financování projektů, toho kdo se na nich konkrétně podílel a kdo rozhodoval o podobě budoucích plánů. V tomto se oba regulační příklady totiž poměrně dost shodují a lze i říci, že se tento proces velmi podobá těm dnešním. Kolem asanace Josefova panuje dodnes mnoho velmi kritických ale leckdy zároveň hodně zkreslených stanovisek. Má práce se snažila právě tyto nesrovnalosti s realitou uvést na pravou míru. Jde o vyjasnění situace především pro pražské prostředí.

Prostor byl v textu rovněž věnován památkové péči, jejímu vzniku, ale především její činnosti během asanace. V té době již památková péče existovala, i když ne ještě ve zcela dnešní podobě. Na rozhodování o stavbách v asanačním obvodu se však prakticky nepodílela, a to ne proto, že by na to technicky neměla kompetenci, ale že vůbec nebyla přizvána k počátečnímu koncepčnímu rozhodování. Když se památkové péče konečně v určité své podobě dostala ke slovu, byla ve většině případů již pozdě. Proto se častěji objevuje kritický odpor a nesouhlas z kulturního prostředí. Na tomto základě vnikl rovněž Klub Za starou Prahu, který je aktivně činný v tomto ohledu dodnes.

Téma asanace rezonovalo po celou dobu průběhu regulačních akcí ve veřejném mínění. Nešlo pouze o kritiku umělců směřovanou na radní za celkové zničení prostoru Josefova po takřka plošné demolici a nové výstavbě. Kritika se totiž často zaměřovala i na

ekonomické problémy špatně se rozbíhajícího prodeje pozemků v asanačních obvodech a rovněž na někdy velmi ukvapená a nerozvážná rozhodnutí radních.

Jednoznačnou výhodou pro dnešní zkoumání je odstup, který máme od samotného asanačního dění. Další naší výhodou je, že toto téma je ve společnosti stále živé a sem tam se o něm dále diskutuje. Když však lidé tato místa dnes navštíví, většinou si již uvědomují, co tam stálo před více jak sto lety, jak moc a v jakých směrech byl tento prostor historicky specifický.

Ve své práci jsem se snažila vytvořit nový pohled na celé asanační dění. Cíleně jsem se zaměřovala na detailní popis celého procesu se snahou upozornit na podobnosti ale i rozdíly obou projektů Vídně a Prahy. Asanace Josefova byla nevyhnutelná, ale v některých případech mohli radní Prahy jednat jinak, s větším využitím památkové péče například, a tím zachránit unikátní historická specifika tohoto procesu. Role veřejného mínění byla velká, a tím, že jsem se na ni zaměřila, jsem poukázala na celý proces z nového úhlu. Vídeňskou přestavbu jsem použila hlavně proto, že jde o nejbližší možný model podobnosti s pražskou situací. Obě místa si byla rovněž velmi blízká díky spojení v jedné monarchii. Dokázala jsem rovněž to, že téma asanace je dodnes živé, což dosvědčuje jeho rezonování v různých uměleckých i akademických kruzích.

6 Seznam použité literatury

Literatura:

Pavel AUGUSTA (ed.), *Kniha o Praze I*, Praha 1998.

Kateřina BEČKOVÁ, *ASANACE – zatracovaný i obdivovaný projekt obce Pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993.

Max DVOŘÁK, *Katechismus památkové péče*, Praha 2004.

Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR – Jiří MUSIL, *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha – Litomyšl 2002.

Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993.

Jiří HRŮZA, *Vývoj urbanismu II*, Praha 1996.

Jiřina CHRASTILOVÁ, *Zlomky z židovské Prahy*, Praha 2014.

Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK, *Praha*, Praha 2000.

Vilém MRŠTÍK, *Bestia triumphans*, Praha 1897.

Arno PAŘÍK, *Židovské Město pražské*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993.

Jiří PEŠEK, *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850-1921*, Praha 1999.

Ondřej POLÁK, Pavla STÁTNÍKOVÁ, *Za starou Prahu Václava Jansy*, Praha 2008.

Ctibor RYBÁR, *Židovská Praha*, Praha 1991.

Carl E. SCHORSKE, *Vídeň na přelomu století*, Brno 2000.

Bohumil ŠTĚDRÝ, *Sbírka zákonů, nařízení a předpisů platných pro hlavní město Prahu*, díl II, Praha 1938.

Miloš URBAN, *Lord Mord*, Praha 2008.

Pavel VLČEK (ed.), *Umělecké památky Prahy. Staré Město a Josefov*, Praha 1996.

Svatopluk VODĚRA, *Architektonicko-urbanistické zhodnocení výsledků asanace*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993.

Hana VOLAVKOVÁ, *Zmizelá Praha. Židovské Město pražské*, Praha 2002.

Rudolf WURZER, *Zákon daný dne 11. 2. 1893, Čís. 22 ř. z., o vyvlastňování obchodu královského hlavního města Prahy – Jeho význam pro obnovu měst*, in: Jiří HRŮZA (ed.), *Pražská asanace*, Praha 1993.

Odborné články:

Cathleen M. GIUSTINO, *Za Prahu zdravější. Modernizace města a politická moc (kolem roku 1900)*, in: Dějiny a současnost 11, 2005.

Jiří KUPKA, *Historie vídeňské Ringstrasse*, in: Urbanismus a územní rozvoj, roč. 13, 4/2010.

Jakub PAVEL, *Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století*, in: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa ministerstva vnitra ČSR, roč. 25, č. 1, 1975.

Kvalifikační práce:

Veronika DOSPĚLOVÁ, *Ringsrasse jako výkladní skříň monarchie. Politicko-sociální aspekty přestavby Vídně na přelomu století* (bakalářská diplomová práce), Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Praha 2010.

Sára Wienerová, *Židovská komunita v Liberci po druhé světové válce* (bakalářská diplomová práce), Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodně-humanitní a pedagogická, Liberec 2015.

Historický dobový tisk:

Finis Ghetto, *Zlatá Praha*, ročník IV, 1887, str. 348.

Karel CHYTIL, *Před proměnou Staré Prahy*, *Národní listy*, 18. 3. 1893.

František KLEMENT, *Z obvodu asanačního*, *Národní listy*, 22. 2. 1896 + *Národní listy*, 2. 3. 1896 + *Národní listy*, 7. 3. 1896.

Vilém MRŠTÍK, *Českému lidu* (Mrštíkův manifest), *Národní listy*, 5. 4. 1896.

Jan NERUDA, *Feuilleton*, *Národní listy*, 12. a 13. 3. 1887.

Národní listy

Internetové zdroje:

Historie Klubu Za starou Prahu, in: Klub Za starou Prahu, [online]: <http://www.zastarouprahu.cz/historie>, datum posledního náhledu: 5. 5. 2016.

Josef ŠTULC, *Úvod do studia památkové péče*, výbor z přednášek (FF UK).

Kateřina BEČKOVÁ, *Autenticita památky, architekti a podnikatelé: Modernizace a asanace v Praze*, Konferenční příspěvek – 2. sjezd historiků umění Praha 2006, [online]:

<http://www.npu.cz/pp/dokum/ppclanky/ppcl06/ppcl060927asanacebeckova>, datum

posledního náhledu: 3. 5. 2016.

Další zdroje:

Blanka ALTOVÁ, *Matička Praha na prahu moderny. Josefov, Staré Město*, PowerPointová prezentace.